

Några tvistefrågor rörande utsäde och avgifter i Roskildeboken

av KJELL RUNQUIST

Roskildebispens jordebog, här skrivet *Roskildeboken* och förkortat RBJ¹ är enligt många mening den förnämsta källan till kunskapen om det medeltida Själ-lands jordbruks- och bebyggelsehistoria. Urkunden, vars officiella prägel är omisskännlig, har påbörjats år 1370, och dess övervägande innehåll anknuter till denna tidpunkt och det närmaste decenniet därefter. Föreliggande uppsats ingavs till Historisk Tidsskrift i mars 1973 men återsändes med den rekommendationen, att jag i stället borde vända mig till Bol og By, vilket också skedde. Följdriktigt har manuskriptet hamnat hos den sistnämnda tidskriften. Vid något tillfälle under 1976 insände jag ett begränsat förbättringsförslag.

Givetvis har jag med intresse tagit del av Historisk Tidsskrifts samtliga artiklar, men till genomläsning utväljer jag som regel de tillfällen, då kompletta årgångar stå till förfogande. Av denna orsak var Tage Christiansens utmärkta uppsats i HT helt okänd för mig, intilldess jag den 27 januari 1978 av Michael Hertz blev uppmärksamgjord på densamma. Det visade sig då, att vissa delar av de båda aktuella skriftstyckena nära nog helt täckte varandra, speciellt då de avsnitt, där källtextens innehåll och disposition dryftades.

Konsekvensen har då blivit, att jag har måst utesluta ett antal sidor i mitt in-
givna manuskript. I gengäld har jag givits tillfälle att efter behov och önskan kom-
mentera Christiansens resultat, en förmån, som jag dock har utnyttjat mycket
sparsamt.

Bland tidigare forskare, som på ett förtjänstfullt sätt ha bidragit till källskrif-
tens uttolkning, intager C. A. Christensen en hedrande särställning; ett av de mest
påtagliga exemplen på hans insats är standardverket »Roskildekirkens jordebøger
og regnskaber« (1956). I detta sammanhang bör även nämnas Svend Gissels gra-
dualavhandling »Landgilde og udsæd på Sjælland« (1968), där författaren har
låtit RBJ:s upplysningar utgöra ett viktigt fundament för framställningen.

Roskildebokens sockenlistor, som bruka betecknas med I och II, upptaga
bladen 136v – 152r i källan. Den förstnämnda, som inledes med orden *Decime
episcopales per singulas prouincias terre Syalendie*, erbjuder inga speciella pro-
blem. Däremot har diskussionen om sockenlistans II innebörd gått het. Den un-
gefärliga anordningen framgår ur ett par exempel:

ii marce	Førslef	habet terras	unius aratri.
vi ore	Awersy	habet terras	ad dimidium aratrum.

1. Ang. denna och övriga förkortningar se litteraturförteckningen vid uppsatsens slut.

Listans avslutning är följande:

Summa ecclesiarum parrochialium per dyocesem Roskildensem cum terra Ruyæ et Roskildis et Hafnis iii^c cum xxii ecclesiis.

Summa uniuersalis centum xvii marce argenti viii grossi vnus sterlingus excepta Meyonia.

Dessa båda summor, som komma att spela en stor roll i fortsättningen, kallar jag i nämnd ordning för *summa ecclesiarum* och *summa uniuersalis* eller ännu enklare för den första och andra (huvud)summan. De referera till en tidigare tidpunkt än det övriga RBJ.

Då handskriften vid mitten av 1600-talet efter en nära nog anonym tillvaro drogs fram i ljuset, saknade den ett lägg på 8 foliosidor, av vilka emellertid 4 som genom ett under återfunnos, blott något beskurna, i ett bokomslag i Oxenstiernas Tidösamling 1857. De blad, som alltjämt saknas, äro nr:ris 141, 144, 145 och 148. Speciellt beklaglig är förlusten av fol. 145r, eftersom man gärna vill tro, att just på denna sida skall ha förekommit några inledande ord till sockenlistan II, och att denna hypotetiska överskrift skall ha innehållit något slag av redogörelse för de omdiskuterade mark-öre-tälens innebörd och syfte.

En partiell överensstämmelse mellan de båda sockenlistornas meddelanden gör det möjligt att med en inte ringa grad av sannolikhet sluta sig till de 8 förlorade sidornas yttre skick. Bland annat torde man kunna utgå ifrån att gränsen mellan listorna I och II har gått mellan de saknade sidorna 144v och 145r.

Bladet 144r,v skulle enligt detta antagande ha omfattat 3 häradsrubriker och 49 sockenrader, bladet 145r,v åter 4 häradsrubriker och 45 sockenrader. Allt detta stämmer väl med det till förfogande ställda utrymmet. Speciellt om vi räkna med några inledande rader till sockenlistan II, blir balansen synnerligen god².

Summa ecclesiarum uppför 422 sockenkyrkor i Roskilde biskopsstift, häri inbegripna Rügens, Roskildes och Köpenhamns kyrkor enligt källan. I sockenlistorna I och II redovisas 383 socknar (utöver *Amaghe* och *Hafn*). Differensen, 39 kyrkor, låter sig ungefärligen förklara genom uppgifter på andra ställen i handskriften, förslagsvis räknar jag sålunda med 32 aktuella socknar på Rügen, 3 i Roskilde, 1 på Amager och 3 i det egentliga Köpenhamn (RBJ 106–128, 181–199).

Summa uniuersalis har av Christensen, med instämmande av Aakjær, uppfattats såsom *cathedraticum*, en fast årlig avgift till biskopen från stiftets kyrkor (Fragment 125f; Korntiende I 445). Christensen påminner om att angivelsen, 117 mks 8 grot 1 sterling, inte är uttömmande, i det Möns andel har undanhållits («excepta Meyonia»). Om nu denna summa verkligen har avsett katedratikum, så borde ju bidraget från Möns kyrkor ha varit antecknat på något annat ställe i urkunden, och i själva verket kan man läsa under Mön: *Nota, De istis habet prepositus meonie annuatim computare. De cathedratico. Summa xiii solidi grossorum x grossi et ii sterlingi* (RBJ. 143; Fragment 125). Detta uttalande får representera slutledet i

2. Med ett liknande resonemang kan man göra troligt, att avsnittet om Strø hrd har avslutat fol. 145r och att det om Jørlunde (Ølstykke) hrd har påbörjat fol. 145v.

Christensens bevisföring, mot vars riktighet ingen berättigad invändning torde kunna resas (observera bl.a. det likartade sortvalet i primäruppgifterna).

Möns katedratikum uppgick sålunda till 13 skl 10 grot 2 sterling, vilket exakt motsvarar 500 sterling³, ett förvånansvärt jämnt belopp, som efter vad det synes ingen av jordebokens hittillsvarande uttolkare har räknat fram. Det runda värdet kan inte gärna tänkas ha framkommit av en slump utan måste vara tillrättalagt. Tydligen ha katedratikumavgifterna från Möns 6 kyrkor varit utackorderade till prosten på ön, och vid fastställandet av paktsumman har man stannat för ett avrundat, lätthanterligt värde⁴.

Helt annorlunda förhåller det sig med den andra huvudsummans 117 mks 8 grot 1 sterling, som omöjlig kan vara resultatet av en utjämning. Ty varför skulle man i ett sådant fall ha medtagit de 8 grot 1 sterling = 25 sterling, som ju måste spela en försvinnande roll vid sidan av de 117 mks = 21060 sterling (enl. vanlig omräkningskurs: 1 mks = 5 skl grot; Korntiende I 441f)? I första hand måste man därför antaga, att det här har rört sig om en regelrätt hopläggning av separata poster. Möjligheten av att den ifrågavarande summan skulle ha kunnat uppstå vid en översräkning av ett i något annat myntslag uttryckt belopp bör dock inte uteslutas; till denna fråga återkomma vi längre fram i uppsatsen.

Högra kolumnens plogtal kan utläsas för 233 socknar i listan II och svänger mellan 0 och 11. Medeltalet är drygt 1 (1,09) plog per socken.

Aakjær har framfört tanken, att de ifrågavarande jordområdena skulle ha ingått i mensa pastoris (Korntiende I 439f; Maal 230) och Christensen har inte haft något speciellt att invända häremot, även om han har velat hålla möjligheten öppen, att det i stället för prästernas jord kunde ha rört sig om sockenkyrkornas (Fragment 125; Sognelister 570). Christiansen har däremot med skärpa framhållit, att det här måste ha rört sig om fabricagods (TC 23ff).

Till detta kan emellertid läggas, att de skäl, som Aakjær har fört fram för att stödja sin åsikt, äro synnerligen starka. I följande fyra fall ha de hämtats ur själva jordeboken⁵.

I Fårevejle so. (Ods hrd) heter det: *Item residencia sacerdotalis habet .ii. oras terre* (62), i Varpelevs so. (Stevns hrd): *item ad mensam sacerdotis et ministri xv solidos terre* (7), i Tuse so. (Tuse hrd): *item ad curiam residencie sacerdotalis adiacet quadrans terre* (29) och i Jystrup so. (Ringsted hrd): *...iste due marche terre habet agros quantum potest arare cum iii^{or} aratris...* (79), jordvärdena äro i ordning såsom synes 2 öre, 15 ört = 5 öre, ¼ bol = 2 öre och 1 mk = 8 öre.

De motsvarande angivelserna i sockenlistan II äro (efter det stereotypa uttrycket »habet terras«): *ad dimidium aratrum* (161), *unius aratri large* (Fragment 124), *dimidii aratri* (164) och *cum iii^{or} aratris*.

3. 13 skl 10 grot = (13 · 12 + 10) grot = 166 grot = 498 sterling, i det 1 grot = 3 sterling. Slutligen fås 498 sterling + 2 sterling = 500 sterling.

4. Ett parallellfall kan iakttagas i 1200-talets Halland, där de konungen tillkommande sakfallen, uttryckta i jämna belopp, hade bortförpaktats till de olika häradernas subactores (KJV 37).

5. I de fall, där nothänvisningarna endast utgöra ett sidonummer, avse dessa RBJ.

Vid sammanställning av de nämnda angivelserna fås resultatet, att en plog i tre av de fyra fallen kommer att motsvara 4 öre (terra) och i det fjärde (Varpelev) »knappt« 5 öre, vilket är ungefär samma sak. Slutligen kan nämnas en av Aakjær tydligen förbisedd text från Avderød (Lyng-Kronborg hrd, 81): *In Awederød est una curia villicalis habens xii oras terre de qua dantur sex pund annone et habet terra in semine ad tria aratra*; även här blir det 4 öre jord per plog. De tre första av Aakjær uppmärksammade fallen äro de enda tillgängliga av detta slag; först om bladet 145r,v hade varit i behåll, skulle med säkerhet ännu ett ha varit åtkomligt.

Inför denna i mina ögon helt övertygande dokumentation måste man förvåna sig över Gissels snäva erkännande och Christiansens kategoriska avståndstagande, »I øvrigt er det aldrig blevet klart påvist, at det i Roskildebogens sogneliste II omhandlede gods tilhørte mensa pastoris og ikke fabrica« (Gissel 16 med n. 25) resp. »...at Plovtallene i Sogneliste II intet har med Mensalgodset at gøre.« (TC 24). Men hur som helst, argumentationen går att förstärka. I avsikt att få möjligast objektiva svar på den aktuella frågan har jag prövat en inom den matematiska statistiken ofta använd metod för att fastställa graden av samgående mellan storheter, i detta fall mellan plogtalen i fråga och de från 1682 års jordmätning kända motsvarande prästgårdsarealerna. Antalet element i de uppställbara serierna, 192 st., är tillräckligt stort för att ett klart utslag skall kunna påräknas. För den händelse jämförelsen med 1682 års siffror skulle ge ett räknemässigt gynnsamt resultat, synes mig det vara berättigat att föreställa sig, att detta hade blivit ännu mera obestriddigt, om till grund för kalkylen hade kunnat läggas arealuppgifter, samtida med plogtalen.

Beräkningen har utförts enligt K. Pearsons metod och innebär, att en s.k. korrelationskoefficient uträknas efter en känd formel. Koefficienten, vanligen betecknad med r , kan antaga värden mellan -1 och $+1$. Man brukar säga, att korrelationen är stark, om r är större än $0,7$ men svag, om r är mindre än $0,4$. Medelstark korrelation svarar närmast mot r -värden mellan $0,5$ och $0,6$.

Vid min beräkning antog r värdet $0,79$, vilket var betydligt högre än jag hade väntat. Jag har också enligt brukliga metoder bestämt felgränserna och fått resultatet $\pm 0,02$. Detta betyder, att det lägsta värde, som vi böra kalkylera med, är $0,77$ och det högsta $0,81$. Sambandet förtjänar beteckningen »mycket starkt« och undersökningsresultatet stöder i synnerligen hög grad Aakjær's hypotes⁶.

Jämsides med beräkningen har jag utfört ett par kontraprov. Jag har sålunda repeterat kalkylen med den högra kolumnens plogtal utbytt mot den vänstras mark-öre-tal. Det hade varit mycket betänkligt, om också denna sammanställning hade resulterat i ett högt r -värde; detta blev emellertid inte större än $0,36$. Jag avslutade granskningen med att jämföra mark-öre-talen och plogtalen inbördes och fick då $r = 0,33$. Tydligt ha dessa storheter inte haft mera att göra med varandra

6. Korrelationskoefficienter i närheten av $0,8$ äro inte särskilt vanliga i praktiska sammanhang. I mer eller mindre tillrättalagt material kan man komma högre; en av mig utförd jämförelse mellan vuxna personers längd och vikt har således givit ett r -värde på omkring $0,9$.

än att de båda – helt oberoende av om de förstnämnda skola tolkas såsom biskopstionde eller katedratikum – var och en på sitt vis ha återspeglat kyrkliga förhållanden⁷.

Det förefaller mig efter denna undersökning uppenbart, att det gods, som den större sockenlistans plogtal åsyftar, har ingått i mensa pastoris⁸.

Mark-öre-talen. Vida vanskligare att tyda är den första kolumnens mark-öre-tal, som, om några extremfall (ett på 4 mk och två på 2 öre) undantagas, variera mellan 2 mk och $\frac{1}{2}$ mk. Medelvärdet är enligt tillgängliga uppgifter från 262 socknar mycket nära 1,4 mk/so.

Enligt Christensen skulle mark-öre-talen vara uttryckta i sorten penningar och avse sockenkyrkornas katedratikumavgifter. Hoplagda skulle de ha bildat summa universalis. Denna hade genom omräkning överförts i grotmynt (Fragment 125).

Redan från början måste man ställa sig något tvekande inför denna Christensens tolkning. Bland annat innehålla några av vänstra kolumnens poster inga talbelopp⁹. Man kan då undra över huru listans räknekarl har gått tillväga för att få fram en riktig slutsumma. Att det här skulle ha varit fråga om några verkliga nollposter motsäges ju av den bristande markeringen i källan¹⁰. Den sannolikaste orsaken till den uteblivna redovisningen måste därför antagas vara bristande information; man har inte haft tillgång till sakuppgifterna. Listan har därför inte kunnat bringas i ett fullständigt och för summering lämpat skick. Den närliggande slutsatsen blir då, att källans andra huvudsumma *inte* har framkommit genom hopläggning av vänstra kolumnens poster.

Slutsatsen stödes också genom iagttagelsen, att talen i mark-öre-kolumnen äro starkt approximerade; uppgifterna ha (på 1 undantag när) avrundats till jämna fjärdedels mk. I klar motsättning härtill står huvudsummans till ytterlighet preciserade angivelse, 117 mk 8 grot 1 sterling. Här måste man ställa sig frågan, huru en sådan summa har kunnat framräknas på grundval av ett så ungefärligt och till synes ofullkomligt material som mark-öre-listans. Snarare vill man då före-

7. I Nord. Kultur II.18 har Aksel E. Christensen satt häradernas kyrktal, boltal och plogtal i förbindelse med varandra och funnit, att kyrktalet stämmer väl överens med plogtalet, dåligt med boltalet.

8. Genom hänvändelse till författaren kan envar intresserad läsare få ta del av det siffermaterial, som ligger till grund för de i texten återgivna kalkylerna.

Det har varit helt omöjligt att i uppsatsen återgiva de matematisk-statistiska beräkningar, som ha lett fram till på detta ställe och i det följande anförda numeriska resultat. Bortsett från att skriftstyckets volym då skulle ha växt till åtminstone det dubbla, måste ju detta starkt specialiserade stoff ha tett sig mycket onjutbart för genomsnittsläsaren. Följande precisering kan emellertid vara på sin plats: Korrelationskoefficienten ändras ej, om någondera variabeln multipliceras med ett godtyckligt tal. Jordbrukets utveckling under observationsperioden saknar sålunda räknemässig betydelse.

9. Detta gäller städerna Hafn och Holbeggh samt den till Merløse hrd förda socknen Patersburgh, vilken dock har upptagits med full redovisning under Alsted hrd.

10. I högra kolumnen förekomma två poster av detta slag men med i båda fallen oklanderlig beskrivning, nämligen Malkaby, V. Flakkebjerg hrd: *nil habet in terris* och Guthiom. Slagelse hrd: *nichil habet in terris*.

ställa sig, att katedratikumavgifterna ända från början ha varit uttryckta i grotmynt (jfr uppgiften från Mön) och att den förutsatta överskrivningen i låt oss säga mark och öre penningar aldrig har ägt rum. Det skulle således i stället ha rört sig om en helt okomplicerad hopläggning, där den i huvudsumman förekommande oväntat låga enheten sterling hade överförts dit från addenderna.

En allvarligare invändning mot Christensens teori ligger emellertid i följande omständighet: Utgångspunkten för hela resonemanget har ju varit hans sammanförande av de båda summorna, sockenlistans *117 mks 8 grot 1 sterling* (Summa vniuersalis...excepta Meyonia.) och huvudtextens *13 skl 10 grot 2 sterling* (prepositus Meonie...De cathedratico.). Det ligger i sakens natur, att dessa båda poster ha tänkts att t.o.m. kunna adderas. Men vid närmare eftertanke finner man, att detta inte utan vidare låter sig göra. Sockenlistan kan ju inte vara yngre än 1304 och textavsnittet om Mön inte gärna äldre än 1370¹¹. Detta gör sannolikt, att det postulerade sambandet mellan de två notiserna inte kan upprätthållas och att hela slutsatsen sålunda hänger i luften.

Också från en annan synpunkt föranleder det av Christensen förutsatta sortbytet tveksamhet. Delgivandet, om det nu skall tolkas på av honom önskat sätt, kommer ju helt oförberett; man hade väntat sig några förmedlande ord i källan. I stället har mellan mark-öre-talen och deras tilltänkta summa inskjutits notisen om antalet sockenkyrkor i Roskilde stift, en åtgärd, som inte kan undgå att frappa.

Det finns sålunda invändningar av skilda slag att rikta mot den av Christensen framförda hypotesen. Men inte heller motsidan går fri från kritik; i stort sett kan man instämma i C:s här, i utdrag återgivna, mot Aakjær riktade uttalande: »Jeg maa hertil bemærke, at saa er det en ganske ejendommeligt liste. Først opregner den paa 16 sider en række tal, hvorefter den slutter med en summa summarum, der intetsomhelst har med de foregaaende tal at gøre, og det ovenikøbet uden at nævne, hvad summa summarum saa tager sigte paa... uforklarligt, hvad meningen er med i en officiel jordebog at tilføje en summa summarum« etc ... »Kan Aakjær give en plausibel forklaring herpaa?« (Sognelister 572).

Varken den ene eller den andra tolkningen synes mig sålunda hålla måttet. Den äskade förklaringen måste vara, att summa summarum är felplacerad. Den kan inte ha någonting med den närmast föregående huvudtexten att skaffa. Dess plats är överhuvudtaget inte på fol. 152r. Christensen har ju själv givit utmärkta exempel på hur man i RBJ har tillvaratagit överblivet utrymme (Fragment 128; RBJ.s. III, n.6; s.VIII, n.6) genom att där placera texter, som egentligen ha hört hemma i ett annat sammanhang. Så menar jag ha varit fallet med summa universalis och förmodligen också med summa ecclesiarum. Att dessa båda summor höra sam-

11. Christiansen räknar 1343 såsom säker terminus ante quem (17). Detta synes dock inte påverka den ovan dragna slutsatsen. — Att tidigarelägga avsnittet om Mön synes mig vara en mindre trolig förklaring. Bl. a. kan anföras, att prosten Jens Hennekinson, som under perioden 1371–85 var verksam på Mön, tog aktiv del i utformningen av uppgifterna från denna landsdel (RBJ. 139; Fragment 130; 132, n. 41), vilket väl får tas som en garanti för dessas aktualitet.

man förefaller mig fullt naturligt, redan den yttre formen pekar härpå, men främst det sakliga innehållet; först omtalas där ett antal sockenkyrkor i Roskilde biskopsstift, därefter, om uppgiften från Mön tillfogas, storleken av den avgift, som dessa kyrkor voro skyldiga att erlægga till stiftets huvudman.

Aakjær och Christensen ha haft delvis skiljaktiga uppfattningar om vilken skrivarhand, som har format notisen om summa universalis (Korntiende I 442; Sognelister 572). Christiansen stöder i huvudsak den sistnämnda forskarens mening och vänder sig mot vissa detaljer i Aakjærs framställning. Själv vill han inte utan övertygande motbevis åtskilja summa universalis från sockenlista 2 (TC 8, 47ff)¹².

Omräkningskursen. För säkerhets skull böra vi inte taga definitiv ställning till en föreslagen omsättningskurs mellan penningar och silver, innan vi provat dess värde i det aktuella sammanhanget. Christensen har i det nyss refererade fallet angivit förhållandet 4:1 (»eller deromkring«, Sognelister 573; resultatet kan inte framställas exakt, eftersom förteckningen är ofullständig). Själv har jag i Runquist 3 likaledes stannat för 4:1 (»eller möjligen 5:1«, s. 756). För att komma fram till det bästa tänkbara värdet har jag i efterhand underkastat hela problemet en matematisk-statistisk bearbetning, vars resultat här meddelas. Samtliga framräknade värden äro statistiskt säkerhetsbestämda.

Mark-öre-talens summa är i de 262 fall, där vägledning lämnas ($369 \pm 9,5$) mk¹³. Summa universalis utgör i decimalbråk 117,14 mks och bör motsvara ett sockental av $385 - 6 = 379$, eftersom de 6 socknarna på Mön inte skola räknas med enligt källan. En av huvuduppgifterna, likgiltigt vilken, bör på grund av de skilda förutsättningarna modifieras; jag utvidgar den första summan genom extrapolation till ($534 \pm 11,5$) mk. Den antages vara uttryckt i mk penningar och skall divideras med 117,14. Kvoten blir ($4,56 \pm 0,10$) mkd/mks.

Det framgår tydligt, att de båda heltalsvärdena 4 och 5 ligga alltför långt utanför felgränserna för att kunna komma i åtanke. Däremot faller det genast i ögonen, att det enkla bråket $4\frac{1}{2}$ väl uppfyller normen. Härutöver har vid en detaljerad undersökning endast framkommit tre i nödfall godtagbara andrahandsvärden, nämligen $4\frac{4}{7} = \frac{32}{7}$, $4\frac{4}{9} = \frac{40}{9}$ och det visserligen något utanför den övre gränsen ($4,66$) liggande $4\frac{2}{3} = \frac{14}{3}$ ($= 4,67$).

Det troligaste värdet $4\frac{1}{2}$ påträffas inte i Haubergs kända tabeller, men det nästan likastora $4\frac{4}{9}$, ett av de just anförda, redovisas för åren 1263 och 1266. Det senast tänkbara årtalet för värden av denna storleksordning är 1282 (Hauberg 256), vilket bland annat innebär, att detta årtal i fråga om tidpunkten för huvudsum-

12. Den roll, som stoffets inordning i källskriften och de paleografiska kriterierna kunna spela som indicium, får inte övervärderas. Vi böra hålla i minnet, att försåvitt det gäller sockenlistorna, den behållna avskriften är åtskilliga decennier yngre än originalhandlingen.

13. Storheten 9,5 representerar det s.k. kvadratiske medelfelet, som är den vanligast förekommande formen för att säkerhetsbestämma talvärden, vilka ha framkommit på statistisk väg. I de flesta fall kan man utgå ifrån att den faktiska summan har legat inom de utsatta gränserna. Betydande avvikelser få betraktas såsom uteslutna. — I det betraktade fallet är det procentuella medelfelet från början 2,6 men blir i slutresultatet det något lägre 2,2.

mornas *innehållsmässiga* tillblivelse kan ersätta det förut lanserade 1304 såsom terminus post quem non¹⁴.

Stapeldiagrammet. Tidpunkten är nu inne att ta ställning till det stapeldiagram, som Christiansen har redovisat på s. 45. På den vågräta axeln noteras skyldörtugar pr. td. land, på den lodräta antalet socknar. Den förra storheten går från 1,01 till 16,25, den senare från 0 till 17. Totalantalet medtagna socknar är 215.

En blick på diagrammet visar, att klassbredden har gjorts alldeles för snäv för att en god översikt skall kunna erhållas. Den svenske astronomen Charlier, banbrytare på detta område, har anbefallt en klassbredd från en fjärdedel till hälften av dispersionen¹⁵. I det av Christiansen uppgjorda diagrammet har en c:a 4 gånger finmaskigare skala använts, vilket har haft till följd, att kurvbilden har kommit att uppvisa ett antal störande oregelbundenheter.

För att få bästa möjliga grepp om det ifrågavarande problemet har jag uppgjort två skilda diagram, i det ena har jag hopslagit C:s kolumner två och två, i det andra fyra och fyra. Dessa möjligheter, som jag i det närmast följande kallar för *a* och *b*, svara i det stora hela mot vad man enligt diskussionen ovan har rätt att kräva av en godtagbar uppdelning.

Den egendomliga inskränkning, som kan iakttagas i vänstra delen av C:s diagram, är nästan borta i fallet *a* och har ersatts med en helt normal puckel i fallet *b*. Kurvan har en påtaglig snedhet, som förstärkes av ett mindre antal höga abskissvärden. Det mest framträdande av dessa kan inte undgå att observeras men utgör trots allt blott $\frac{1}{215}$ av det totala värdeförrådet.

Medeltalet visar sig vara 4,31 och dispersionen 4,32. Korrelationskoefficienten uträknas i fallet *a* till 67,5 % och i fallet *b* till 68,5 %. Med felgränser utsatta sammanfattar jag detta resultat till $(68 \pm 5) \%$. För uträkning av snedhet och excess kräver Charlier minst 1000 element; kalkyler av detta slag komma således ej i fråga.

Christiansen har inte dragit de rätta slutsatserna ur sin uppställning.

Motargumenten har hopat sig. Det förefaller mig som om den här kritiserade uppfattningen, att mark-öre-talen skulle representera katedraticum, vore mogen för avveckling.

Den räknekurs, som i den föregående framställningen har förefallit troligast, är $1 \text{ mks} = 4\frac{2}{9} \text{ mkd} = 4\frac{4}{9} \text{ mkd}$.

Biskopstiondet. Såsom tidigare omnämnts har Aakjær i motsättning till Christensen hävdad, att de omdiskuterade mark-öre-talen skulle ha utgjort biskopstionde. *decima episcopalis*. De skäl, som ha lett fram till denna uppfattning, skola här närmare begrundas.

Aakjær erinrar om att tiondet utgjorde $\frac{1}{10}$ av höstutbytet och delades i 3 lika delar mellan biskopen, kyrkan och sockenprästen (Korntiende I 447). Biskopstiondet var alltså $\frac{1}{30}$ av höstutbytet. Det utgick ständigt i säd (da. *korn*, lat. *annona*).

14. Såsom Christiansen har påpekat (s. 50), var mitt uttalande i RIII (s. 756), att huvudsumman i RBJ:s sockenlista II måste ha ditsatts senare än 1330, mindre välbetänkt.

15. Charlier, Vorlesungen über die Grundzüge der mathematischen Statistik.

Gissel vill inte ta slutgiltig ställning till striden mellan Aakjær och Christensen men uttalar följande: »Jeg hælder dog nærmest til den opfattelse, at Aakjær på dette punkt må have taget fejl; forskellige omstændigheder synes mig at pege i denne retning; således kan der vistnok umuligt være svaret 2 mk. bispetiende til Skt. Bendts kirke af de 9 gårde i Ringsted Torp... De af Ringstedborgerne dyrkede jorder henlagdes først 1571 til Ringsted klosterkirke... Jeg tør derfor ikke benytte Aakjærs tal til statistik over korndyrkningen på Sjælland, for så vidt som de stammer fra sognelisten.« (Gissel 94, n.5).

Det är inte så lätt att förstå vad Gissel egentligen vill ha utsagt i denna sin deklARATION. Biskopstiondet i fråga var ju reserverat för Roskildebispnen och behöver väl inte på sin väg till uppöbördsstället (väl Wrabbetoftæ, Snesev sn, numera Eskilstrup) ha passerat klosterkyrkan.

Dessutom noterar jag, att det i Ringsted Torp fanns 12 gårdar 1682; varför de omtalade 9 skulle ha betalat hela avgiften (om nu detta är meningen) ter sig i mina ögon gåtfullt. I övrigt har jag svårt för att spåra något anmärkningsvärt i den aktuella uppgiften.

Åtskilliga ledtrådar stå till buds, när det gäller att definitivt avgöra mark-öretalens innebörd. Den utelämnade bestämningen måste vara säd (annona), silver eller penningar; den förekommande värdeenheten *öre* medger endast detta sortval. Vidare har skatten influtit från i princip alla stiftets socknar och haft en inte obetydlig storlek. Att det har handlat om en kyrklig utlaga är genom den sockenvisa redovisningen troligt. Givetvis äro katedratikum och biskopstionde två onera, som väl motsvara denna beskrivning, men finns det någon annan utgård, som skulle kunna tänkas ha ifrågakommit i sammanhanget?

RBJ lämnar själv en god ledning genom att redovisa ett otal skattetitlar (speciellt Mön 143; »bispens fjärding« 100), av vilka dock det stora flertalet är av beskaffenhet att genast kunna avskrivnas. Några av dem äro av sådant slag, att det skulle utmana löjet att sätta dem i samband med mark-öre-talen (t.ex. excessus), andra åter äro alltför särpräglade eller obetydliga för att ifrågakomma (*øolgiald*, grespenningh etc.). Några måste utmönstras för att de ensidigt anknyta till kustlandet (skuthesyld, de nauibus) eller till städerna (mitsommersgyald, *torgørtw*). I ett par fall äro uttrycken mera obestämda (subsidium, pensio) men kunna självfallet inte tänkas avse någon helt okänd skatt av den omfattning och storlek det här gäller.

Sedan samtliga förteckningar genomgått och särskild hänsyn tagits till möjligheterna att kunna uttrycka sorterna i mark och öre, visade det sig, att endast två rubriker helt motsvarade fordringarna, nämligen (något slag av) tionde och katedratikum. Resultatet kan omöjligen sägas innebära någon egentlig överraskning.

Slutsatsen låter sig underbygga genom ännu en iakttagelse. Bortsett från den i sammanhanget föga aktuella produkten *alecium* (ett slags fiskspad) äro katedratikum och biskopstionde de enda storheter, som i Möns uppöbörd äro åtföljda av siffer- och sortuppgifter. Det är därför troligt, att alla de övriga avgifterna äro »ovissa«, dvs. varierande från år til år och därför omöjliga att förhandsbestämma.

Att identifiera sockenlistans obenämnda gäld med någon av dessa kategorier är sålunda förknippat med svårigheter av principiellt slag.

Oberoende härav har Christiansen kommit fram till ett likartat resultat (s. 57), i det han ger skäl för att talen i fråga måste redovisa en avgift till ärkebiskopen eller påven. Slutligen låter han » – efter megen Overvejelse – Vægtskaalen gaa ned til Fordel for Korstogstienden som den rimeligste Forklaring« (s. 58).

Själv är jag mera benägen att i mark-öre-talen se ett *biskopstionde*, alternativet katedratikum kan ju enligt det föregående svårigen tillerkännas betydelse. Slutsatsen står i bästa överensstämmelse med de båda huvudsummornas innehåll och inbördes placering; de synas i tur och ordning ha hänvisat till sockenlistornas sakuppgifter.

Tiondematrikeln. Aakjær har från vissa utgångspunkter, som vi något längre fram vilja närmare begrunda (jfr tab. 3, fall 9), kommit fram till, att det från 1 mark själländsk skyldjord, källans *marca terre in censu*, har utgått $\frac{1}{10}$ mark säd i årligt biskopstionde (Korntiende II 184; KVJ not 466). Denna regel kan också formuleras så, att 10 mk skyldjord måste till för att åstadkomma 1 mk säd i sagda slag av tionde. Eftersom Aakjærs resultat har härletts oberoende av sockenlistans angivelser, kan det tjänstgöra som ett kvantitativt test på dessa. En sådan beräkning, grundad på uppgifter från 253 själländska socknar, har redovisats i not 16. Som synes får Aakjærs tes en mycket god bekräftelse där. Jag vill dock inte fästa alltför stort avseende vid den perfekta sifferöverensstämmelsen, eftersom förutsättningarna ha varit något tänjbara. Men under alla omständigheter kan man med stor bestämdhet hävda, att intet räknemässigt hinder föreligger för att antaga, att mark-öre-talen, såsom Aakjær tänkt sig, ha avsett säd och redovisat de från respektive socknar årligen utgående biskopstiondena.

På grundval av denna sin teori om mark-öre-talen har Aakjær sammanställt en »tiondematrikel«, som enligt hans mening skulle kunna uppväga avsaknaden på Själland av en Falsterlistan motsvarande förteckning (Korntiende I 447, 457f, tab. 1). Betydelsen av en sådan uppställning är uppenbar, men då Aakjær föreställer sig, att han därmed i omvänd ordning skulle ha rekonstruerat den metod, som talens egen tillskyndare har använt, får man nog sätta ett frågetecken i kanten. Här lutar jag närmast åt att ge Christensen rätt, då han kritiserar denna uppfattning (Sognelister 574ff).

Mark-öre-talens pålitlighetsgrad har också varit ett tvisteämne och likaledes den därmed närbesläktade frågan, om Aakjærs tiondematrikel med fördel skulle kunna tjäna bebyggelsestatistikens syften. I ett föregående sammanhang (not 13) ha vi i talföljdens summa konstaterat ett medelfel av 2,2 %, vilket får betraktas såsom klart tillfredsställande. Något sämre men ingalunda helt betydelselös ter sig

16. Den sammanlagda åkerarealen i de socknar, som omfattas av prövningen, är enligt 1682 års uppgifter 348848 tunnland. Detta skulle i skyldjord teoretiskt motsvara 3633,8 mk (1 mk skyldjord = 96 tunnland, Korntiende I 451; KVJ indl *95 m.fl. ställen). Sockenlistans korresponderande marktal är 361,375. Detta betyder, att 1 mk avgift i sockenlistan har genomsnittligt betalats av 10,06 mk skyldjord. Aakjærs värde är 10 mk.

situationen, om vi betrakta de olika häraderna vart och ett för sig, uppskattningsvis kan det här röra sig om ett medelfel på 5–10 %; i så sockenfattiga härader som Lille och Skippinge dock om något mera. Däremot (och detta är också Aakjærs mening, se Korntiende I 449) bör man handhava enstaka sockenuppgifter med stor försiktighet, inte minst sedan man har tagit del av Christensens nyaste utredning i frågan (Falsterlisten 401ff). Sammanfattningsvis torde kunna utsägas, att mark-öre-talen i Aakjærs tappning, förutsatt att vederbörlig hänsyn tas till deras särart, otvivelaktigt ha en stor uppgift att fylla i bebyggelsehistoriska sammanhang.

Biskopstiondenas nedgång. Fortsättningsvis vill jag föra över diskussionen på ett mera konkret plan genom att kommentera de tre tabeller, som Christensen har företett i Sognelister 575f. I den första av dessa anlägger han medvetet Aakjærs synsätt i avsikt att därigenom starkare framhäva vissa antagna brister i dennes teori. Tabellen relaterar socken för socken biskopstiondenas nedgång i Tuse hrd från mark-öre-listans tid till jordebokens egen. Man avläser också mycket riktigt en avsevärd reduktion av biskopstiondet, vilket för häradet som helhet utgör 63 %. Fenomenet är för övrigt inte unikt för Tuse hrd utan kan iakttagas även i andra fall: i en av Aakjær sammanställd grupp av 79 själländska socknar var sålunda den genomsnittliga nedsättningen 68,5 % (Korntiende I 461). Företeelsen är alltså mera allmän och hör därför bättre hemma i ett senare sammanhang. Det som här närmast bör avgöras är vad fog Christensen har för sitt uttalande, att man ser »ingensomhelst overensstemmelse mellem de to talrækker«. Räknar man i absoluta tal är detta också onekligen sant; de från RBJ hämtade uppgifterna äro ju post för post mindre än de från sockenlistan härrörande. Men om man prövar det inre sambandet mellan de båda kolumnernas angivelser, blir resultatet ett annat. Korrelationskoefficienten visar sig sålunda vara 0,54, antydande medelstarkt samband. Saken kan alltså ses från olika synpunkter, själv har jag den uppfattningen, att den av Christensen framdragna omständigheten väl förtjänar att beaktas men inte har den tillräckliga slagkraften för att kunna falsifiera Aakjærs tes.

Christensens båda övriga tabeller äro utförda för Horns och Ods hrdr. Här ställas tiondematrikelns sockenarealer (beräknade i enlighet med Aakjærs förslag) vid sidan av de motsvarande angivelserna för år 1682. Christensen påvisar motsatta tendenser i utvecklingen (i Ods hrd har arealen ökats, i Horns hrd åter minskats) samt pekar på stereotypin hos de ur sockenlistan framkomna talen¹⁷. Han menar, att båda dessa fakta äro besvärande för Aakjærs teori.

Förvisso är det inte heller möjligt att i dessa båda tabeller iakttaga en radvis genomgående överensstämmelse, och det är väl närmast detta, som Christensen vill ha utläst ur sin uppställning. Men om det trots allt skulle finnas ett djupare liggande, mera undanskymt samband, så avgöres jo detta bäst genom en korrela-

17. Denna har emellertid genom det använda uppställningssättet accentuerats något i överkant. Bakom den 15 gånger upprepade angivelsen 1920 döljer sig i själva verket det enkla talet 2. Men det skall villigt erkännas, att det hade varit svårt för nedskrivaren att tydligt redovisa sакlāget på något annat sätt.

tionsräkning. Resultatet av en sådan har för Horns hrd blivit $r = 0,72$ och för Ods hrd $r = 0,54$, alltså starkt resp. medelstarkt samband. Också i dessa fall synes det mig som om Aakjærs tolkningsförslag hade hävdats sig väl.

Den av Christensen påtalade olikformiga utvecklingsgången i de båda häraderna är dock en realitet, och då just sådana varandra motverkande omständigheter måste vara ägnade att nedsätta korrelationskoefficienten, har jag för säkerhets skull utfört en kontrollräkning med uppgifterna från Horns och Ods hrdr sammanslagna. Resultatet blev $r = 0,47$, alltså såsom väntat, en märkbar nedgång under båda häradernas separata värden, men långt ifrån så stor, att de slutsatser, som dragits, härigenom skulle råka in i farozonen.

Vid genomgången av Odshärads tabelluppgifter frapperade det mig emellertid, att Fårevejle so., från tidpunkten för sockenlistans tillkomst fram till år 1682 skulle ha ökat sin odlingsareal från 1440 till 3228 tunnland, medan den utanför denna sockens kustområde liggande ön Sejerø skulle ha uppvisat en rakt motsatt tendens och vidkänts en nedgång från 1920 till 705 tunnland. Detta är ju en disproportion av stora mått, och för övrigt är det ju inte heller möjligt att föreställa sig, att Sejerø, vars totala yta är omkring 2500 tunnland, skulle ha haft en odlad areal av 1920 tunnland under medeltiden. En tänkvärd förklaring är, att RBJ:s Sejerø, som i båda listorna I och II har uppförts såsom socken, vid tiden för dessa listors upprättande kunde ha omfattat delar av Fårevejle so. Vore så fallet, skulle en bättre balans i olika avseenden vinnas, och Odshärad uppvisa en väsetligt följsammare attityd i exempelvis korrelationsammanslagning.

Avslutande numerisk undersökning. Konfrontationen med några enskilda häraders uppgifter har inte saknat intresse. Men för att ge bredast möjliga underlag för ett slutligt ställningstagande i huvudfrågan bör granskningen utsträckas till att omfatta hela landsdelen Själland. Det gäller då närmast att utröna graden av samhörighet mellan den större sockenlistans mark-öre-tal och de motsvarande sockenarealernas storlek enligt uppgifter från 1682 års riksomfattande landmätning¹⁸. 253 fall stå till förfogande. Korrelationskoefficienten beräknas till $0,57$ och antyder sålunda medelstarkt samband. Resultatet får med hänsyn till primärmaterialens beskaffenhet betraktas såsom tillfredsställande. Man bör betänka, att de värdeserier, som jämförts, tidsmässigt åtskiljas av ungefärligen ett 400-årsintervall och att bl. a. det krisfyllda 14:e århundradet tillhör detta skede.

Aakjær och Christensen ha ingående ventilerat frågan om det eventuellt berättigade i att vid uppgörandet av den förres tiondematrikel och i andra liknande sammanhang borträkna mensalgodset och övrig tiondefri egendom från skyldjorden (KVJ not 464ff; Korntiende I 455; Fragment 126). På grund av de båda forskarnas oförenliga utgångspunkter utmynnade dock inte diskussionen i några bestämda slutsatser. Men under alla omständigheter måste det vara av intresse att ta reda på i vilken grad de båda synsätten kunna påverka de kvantitativa uträkningsresultaten. Vid härledningen av det nyss funna r -värdet gjorde jag intet av-

18. Henrik Pedersen, Udsæden og det dyrkede Areal paa Falster i sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede, DHT 8R.I (1907), s. 1-63.

drag för frälsegodsens. Jag har emellertid repeterat uträkningen med den ändringen, att jag dels minskade de uppodlade områdenas yttinnehåll med de motsvarande prästgårdsrevirens, dels bortsåg från alla sådana objekt, som i 1682 års redogörelse hade klassificerats såsom frälsegods. Utan att på något sätt vilja urgöra, att det sålunda reducerade materialet helt skulle täcka den äldre tidens situation, räknade jag med att det i varje fall skulle vara möjligt att på denna väg spåra en eventuellt förekommande tendens. Nu visade det sig emellertid, att den nya korrelationskoefficienten antog precis samma värde som den gamla, nämligen 0,57. Tydligt har den ifrågakvarande korrektionsfaktorns betydelse, åtminstone i räkнемässiga sammanhang, väsentligt överspelats.

Eftersom det ursprungliga meningsutbytet gällde förhållandena i Odshärad, får det anses vara på sin plats att i enlighet med den nya synpunkten omräkna det tidigare redovisade r -värdet för detta distrikt. Här blev det verkligen en ändring, dock endast från 0,54 till 0,55, och alltså alltför obetydlig för att förtjäna beaktande. Såväl här som i huvudfallet kunde man således konstatera, att korrektions inverkan på siffersambanden var praktiskt taget obefintlig.

En knappt märkbar förhöjning av r -värdet har resultatet blivit av de dubbelräkningar, som jag utfört i några fall, där man med skäl har kunnat misstänka, att sockengränserna ha förskjutits.

För att ge bästa möjliga relief åt problemen har jag i den följande tabellariska uppställningen sammanfört de fyra huvudrubrikerna två och två och i varje särskilt fall bestämt det motsvarande r -värdet.

Mark-öre-tal/Plogtal	$r = 0,33$
Mark-öre-tal/Totalareal 1682	0,57
Mark-öre-tal/Prästgårdsareal 1682	0,36
Plogtal/Totalareal 1682	0,24
Plogtal/Prästgårdsareal 1682	0,79
Totalareal 1682/Prästgårdsareal 1682	0,33

Fyra av tabellresultaten ha tidigare anförts i texten, de båda övriga ha härletts på ett likartat sätt. Man utläser direkt, att mark-öre-talens bindning vid totalarealen är medelstark, vid prästgårdsarealen svag, plogtalens åter mycket svag resp. mycket stark.

Undersökningen såsom helhet synes mig ha klart bekräftat, att Aakjær på ett riktigt sätt har tolkat såväl mark-öre-talen som plogtalens i sockenlistan II. De för-ra utgöra biskopstionde, *decima episcopalis*, de senare åter åsyfta den till präster-nas underhåll anslagna egendomen, *mensa pastoris*.

Aakjærs regelsystem

Utsäde och sädesland. Först några definitioner. Med *totalt utsäde* avser jag den utsädesmängd, som under 1 år krävdes för att beså ett bestämt område, för-

utsatt att hela den repade arealen utnyttjades. Då detta självfallet var svårt att realisera i praktiken, får den nämnda utsädesformen främst uppfattas såsom en rent teoretisk kvantitet. Det *årliga utsädet* låter sig härleda ur det totala; man tillfogar en nedsättande, av rotationen beroende faktor, $\frac{1}{2}$ för tvåvångsbruk, $\frac{2}{3}$ för trevångsbruk osv. Blott vid allsädesbruk var det totala och det årliga utsädet i princip ett och samma begrepp.

Den språkliga förbistringen har, när det gäller dessa termer, firat stora triumfer. Det totala utsädet har kallats för det absoluta, det största möjliga eller för fullutsädet; det årliga har ofta betecknats som det faktiska, det verkliga eller som driftsutsädet. Det vanligaste av dessa uttryck, det »årliga« utsädet, är samtidigt också det sämsta och bör enligt min mening helt utmönstras ur vokabulären, fullutsädet är ju i viss mening också årligt. Absolut förkastligt är, såsom stundom förekommer, att rent allmänt tala om utsäde utan åtföljande bestämning. Vi komma inom kort att möta exempel av denna art.

Den tidsriktiga latinska formen för mark sädesland är *marca terre in semine*. Alla ha varit överens om att ett sådant markland har krävt 1 mk säd i teoretiskt årligt utsäde och att den allmänt brukade termen *annona* främst har åsyftat *bjugg*.

Den viktiga frågan, om de själländska utsädesangivelserna ha refererat till det årliga eller till det totala utsädet har ännu inte fått sitt definitiva svar, forskarna äro alltjämt oeniga. Aakjær har hårt drivit den sist nämnda linjen, jag citerar ur hans skrift Plov og Havne (262): »Der kan næppe være Tvivl om, at denne Udsæd er Udsæden paa det samlede Areal, den Udsæd, som det vilde kunne tage, dersom hele Arealet besaaedes, ikke kun den aarligt besaaede Del af Arealet. Paa Grund af de skiftende Driftsformer og Jordens vekslende Godhed, var det aarligt besaaede Areal ofte meget vekslende, og det var derfor særdeles vanskeligt at beregne dets Størrelse i de forskellige Byer. Derimod kendte Middelalderen særdeles vel til Landmaaling (Rebning) med Reb og Maalestang at udmaale Stykker, der var passende til en vis Udsædsmængde.« Uttalandet avser Århusområdet men har principiell innebörd. Se i detta sammanhang också KVJ indl *105ff.

De ideella relationerna. Den närmaste uppgiften blir att granska några av de förutsättningar, som Aakjær har lagt till grund för sin teori, samt de slutsatser, som han därur dragit. Situationen är ganska invecklad, och det är lätt att gå vilse i tankebanorna. För att i görligaste mån undvika detta har jag i den följande översikten tillämpat en uppställningsmetod, som något påminner om dem, som Rasmussen brukar använda (I passim; Mål 16f), och som synes mig erbjuda klara fördelar.

Tabell 1. *Följande ideella relationer härröra från Svend Aakjær. De ha efter någon omformning, som inte påverkat deras innehåll, sammanförts till ett system.*

-
1. landgillet = fullutsädet (A 446).
 2. landgillet = $\frac{1}{3}$ · fullt höstutbyte (A 446).
 3. fullt höstutbyte = 3 · fullutsädet [1,2] (A 447).
 4. tiondet = $\frac{1}{10}$ · fullt höstutbyte (A 447; B 77).
 5. biskopstiondet = $\frac{1}{3}$ · tiondet (A 447).
 6. biskopstiondet = $\frac{1}{20}$ · fullutsädet (B 77, not. 4).
 7. biskopstiondet = $\frac{1}{60}$ · fullt höstutbyte [3,6].
 8. 1 mk skyldjord = 2 mk sädesland (A 450f etc.).
- A = Korntiende I; B = Kirkeafgift. En symbol som [1,2] betyder, att det samband, där den står, är en logisk konsekvens av innehållet, i angivet fall av 1 och 2.
-

Tabellens uppgifter avse Själland och tänkas referera till ett bestämt skördeår. Till grund för relationerna ligga uttalanden och ställningstaganden av Aakjær. Fallet 3 är den kända regeln om 3 fold. Denna brukar vanligen formuleras så, att den verkliga avgrödan sättes lika med 3 gånger det verkliga utsädet, men ingenting hindrar, att man i båda fallen rör sig med de totala storheterna. Att Aakjær har åsyftat dessa, även när det gäller avgifterna, framgår av att han i 3 använder uttryckssättet »det fulde høstudbytte«. Också i 1 har han det vidgade begreppet i tankarna men nöjer sig här med att tala om »afgrøden«. I fallet 6, där han har skrivit endast »Tienden«, är det av sammanhanget fullt tydligt, att »Bispetienden« är avsett (jfr Runquist 3 750, not 4).

Fallet 7 har inte uttryckligen formulerats av Aakjær men är såsom synes en direkt följd av 3 och 6. Lika otvetydigt framgår det ur 5 och 7, att tiondet är $\frac{1}{20}$ av det fulla höstutbytet. Till de ovan anförda åtta relationerna kan alltså fogas:

$$4'. \text{tiondet} = \frac{1}{20} \cdot \text{fullt höstutbyte [5,7]}.$$

Det framträder sålunda klart, att en svår inre motsägelse vidlåder det Aakjær-ska systemet. De båda sambanden 4 och 4' äro ju som synes motstridiga. Och det rör sig inte om någon bagatell utan om fulla 100 %.

Kritik och rekonstruktion. Frågan är nu, om man på något sätt, som inte ödelägger hela systemet, kan rätta till den konstaterade felaktigheten. Vid reglerna 1, 2 och 5 har Aakjær fäst alldeles för stor vikt för att någon av dem lämpligen skulle kunna rubbas, nr 8 påverkar ej de föregående, 3 och 7 äro konsekvenssamband, 3 har dessutom ett betydande egenvärde. Kvar blir nr 6.

Den påkallade ändringen i nr 6 är entydig, koefficienten $\frac{1}{20}$ måste utbytas mot $\frac{1}{10}$. Detta drar med sig i följdrelationen nr 7, att $\frac{1}{60}$ där måste ersättas med $\frac{1}{30}$. Jag kallar de ändrade sambanden för 6' och 7'.

$$6'. \text{biskopstiondet} = \frac{1}{10} \cdot \text{fullutsädet.}$$

$$7'. \text{biskopstiondet} = \frac{1}{30} \cdot \text{fullt höstutbyte.}$$

Kombineras 5 och 7', fås 4.

I och med att sambanden 6 og 7 ha ersatts med 6' och 7', har formelsystemet befriats från den inre motsägelsen. Men alltjämt kunna allvarliga anmärkningar riktas mot detsamma. Inte minst gäller detta relationen nr 4, som direkt strider mot den vedertagna uppfattningen om tiondets natur. Tiondet och i följd härav också biskopstiondet, borde ju ha räknats på det höstutbyte, som *verkligen* förekom, eller som åtminstone *kunde väntas* förekomma, och inte på den, i normala fall rent *fiktiva* avkastning, som Aakjær har kallat »det fulde høstudbytte« (se ovan). Aakjærs motivering för att denna teoretiska storhet skulle sökas i sinnesvärlden var, att man då kunde »regne med at Biskoppen var paa den sikre Side« (KVJ not 463). Detta skall inte bestridas, men säkerhetsmarginalen, som vid ett tvåvångsbruk skulle gå upp till inte mindre än 100 %, förefaller dock att vara litet för grovt tilltagen för att förklaringen skall verka trolig.

En ännu eftertryckligare och i själva verket helt nedgörande kritik kan emellertid riktas mot det ovanstående sambandet 2. Allmänt erkänt är, att tvåvångsbruket var en förekommande driftsform för jordbruket vid tiden för RBJ. I ett tvåvångsbruk var, från principiell synpunkt sett, det verkliga höstutbytet lika med det fulla höstutbytets hälft. Relationen 2 skulle alltså i detta speciella fall kunna skrivas på följande sätt:

$$2'. \text{ landgillet} = \frac{2}{3} \cdot \text{faktiskt höstutbyte (tvåvångsbruk)}.$$

Två tredjedelar av det verkliga höstutbytet skulle således ha avgått i skatt, medan den återstående tredjedelen ju måste (enligt regeln om 3 fold) ha tagits i anspråk såsom utsäde för nästa års skörd. Orimligheten i en sådan hushållning är så uppenbar, att varje kommentar är överflödigt.

Mycket tydligt är således, att regeln nr 2 är helt oanvändbar i fall av tvåvångsbruk, men givetvis böra även andra möjligheter granskas. Jag väljer trevångsbruk och allsådesbruk men behåller i allt övrigt förutsättningarna. Resultatet blir, att i det första fallet $\frac{1}{6}$ och i det andra $\frac{1}{3}$ kommer att stå kvar för bondens egen räkning.

Utslaget är mycket märkligt. Från odlarens synpunkt skulle således allsådesbruket löna sig bäst. Men skulle han vid sidan av sin besådda areal ha haft ett område, som vore utlagt till gräsning, så finge han betala en dryg skatt för detta. I värsta fall, om äng och åker råkade vara lika stora, utebleve förtjänsten helt.

Den omdiskuterade relationen 2 har på ett övertygande sätt kunnat drivas in absurdum. Skall den överhuvudtaget bibehållas, måste den undergå en radikal förändring.

Den Aakjærska tankebyggnaden har genom det sagda till viss del raserats. Men dessbättre har den inte helt spelat ut sin roll. Sedan det huvudfel, som vidlåder hela konstruktionen, väl har eliminerats, kan systemet rekonstrueras och framträder därefter utan vank eller brist. Aakjærs misstag var, att han alltigenom kalkylerade med de totala storheterna, fullt utsäde, fullt höstutbyte; ersättas dessa

med de motsvarande *verkliga* kvantiteterna, kommer hela frågan in i ett nytt och riktigare läge.

Inbrytningen kan ske på olika sätt men slutresultatet blir under alla omständigheter detsamma. Det redovisas i tabell 2.

Det reviderade och utvidgade formelsystemet. Jag inleder med några ord rörande terminologien. Det av Aakjær introducerade uttrycket »fullt höstutbyte« har ingen mission att fulla i fortsättningen utan kan saklöst utgå. I konsekvens härmed låta vi den enkla beteckningen »höstutbyte« alltid avse den verkliga avkastningen. Aakjærs begrepp »landgille« vill jag av skäl, som ha anförts i Runquist 1 (s. 416), ersätta med »totalavgift«, här vanligen förkortat till »avgift«. Den i mitt tycke mindre lyckade sammanställningen »årligt utsäde« undviktes.

Tabell 2. *De i tabell 1 anförda reglerna med de i texten närmare beskrivna ändringarna.*

-
1. avgiften = driftsutsädet [2,3].
 2. avgiften = $\frac{1}{3}$ · höstutbytet (jfr A 446).
 3. höstutbytet = 3 · driftsutsädet (regeln om 3 fold).
 4. tiondet = $\frac{1}{10}$ · höstutbytet (tiondeprincipen).
 5. biskopstiondet = $\frac{1}{3}$ · tiondet (A 447).
 6. biskopstiondet = $\frac{1}{10}$ · driftsutsädet [3,7].
 7. biskopstiondet = $\frac{1}{30}$ · höstutbytet [4,5].
 8. 1 mk skyldjord = 2 mk sädesland (A 450f etc.).
- A = Korntiende I.
-

Reglerna 1, 6 och 7 äro följsamband, 5 och 8 ha hämtats från den tidigare uppställningen. Detta sista gäller också i princip nr 3, även om skrivsättet har modifierats. Det nya ligger alltså i relationerna 2 och 4, där det i högerleden redovisade höstutbytet har nedskrivits från »fullt« till »faktiskt«. Härigenom ha, samtidigt som det logiska underlaget säkrats, avgifterna kunnat nedbringas till en rimlig nivå. Och vad särskilt bör understrykas, utlagan har uppfattats såsom en fast del av höstutbytet och härigenom gjorts oberoende av den driftsform, som tillämpats. Denna, låt mig säga, högst nödvändiga egenskap utmärkte ju inte den tidigare uppställningen. Nu gäller i samtliga fall en teoretisk tredelningsprincip: $\frac{1}{3}$ av avrödan går till myndigheten, $\frac{1}{3}$ till nytt utsäde och $\frac{1}{3}$ till brukaren för eget behov. Vilka synpunkter man än vill lägga på detta resultat, så måste man erkänna, att det är att föredraga framför det tidigare, i tvåvängsfallet gällande, $\frac{2}{3}$, $\frac{1}{3}$, 0.

Förteckningen i tabell 2 kan högst väsentligt utvidgas. Men eftersom praktiskt taget alla önskvärda nytillskott anknyta till antingen marken skyldjord eller marken sädesland, sammanföras de med fördel i en ny tabell, som då kan göras avsevärt enkel.

Tabell 3. Utökning av tabell 2 med nya regler.

	1 mk skyldjord.	1 mk sädesland.
<i>biskopstionde</i>	9. $\frac{1}{10}$ mk*	15. $\frac{1}{20}$ mk [8,9]
<i>tionde</i>	10. $\frac{3}{10}$ mk [5,9]	16. $\frac{3}{20}$ mk [8,10]
<i>höstutbyte</i>	11. 3 mk [7,9]	17. $\frac{3}{2}$ mk [8,11]
<i>avgift</i>	12. 1 mk [2,11]	18. $\frac{1}{2}$ mk [8,12]
<i>driftsutsäde</i>	13. 1 mk [1,12]	19. $\frac{1}{2}$ mk [8,13]
<i>fullutsäde</i>	14. 2 mk [8,20]	20. 1 mk**

*Korntiende II 184; **Korntiende I 466, tab. 3 (ungefärligt samband).

Tabellens meddelanden torde kunna uppfattas, trots att predikatsformerna (betalat, krävt etc.) ha utelämnats (t.ex. fall 9: biskopstiondet från 1 mk skyldjord har utgått med $\frac{1}{10}$ mk). Alla förekommande mk-avgifter ha avsett säd (annona). I varje särskilt fall har högst *en* hänvisning till tidigare anförda relationer medtagits, även om flera varit möjliga. Det framgår ur tabellens skrivsätt, att det endast är sambanden 9 och 20, vilka tillsammans representera det nya elementet där. Båda kunna dock tillerkännas ett visst stöd i Aakjærs produktion.

Kommentar till grundrelationerna. Av de 20 ideella regler, som ha uppförts i tabellerna 2 och 3, äro 13 st. endast konsekvenssamband; grundrelationernas antal är alltså 7. Av dessa sistnämnda äro nr 4 och nr 5, som beröra sädestiondets storlek och biskopens andel därav, allmänt erkända och behöva inte dryftas här. Återstå alltså för närmare granskning reglerna 2, 3, 8, 9 och 20, vilken undersökning får bli det föreliggande avsnittets huvuduppgift.

N:r 2. Denna regel, som utsäger, att avgiften är $\frac{1}{3}$ av det faktiska höstutbytet, fordrar ingen längre kommentar. Uppfattningen, som främst Aakjær har gjort sig till tolk för, är i stort sett grundad på uttalanden i Ribe Oldemoder (Korntiende I 446; KVJ indl *134), ur vilken källa han bl.a. citerar uttrycken *tercia de annona*, *tercia pars annone* (2 ggr) och *terciam* (i årlig avgift). Även Rasmussen har nått fram till samma slutsats, evad det gäller vissa fästegods på Jylland (Rasmussen II 81). Se vidare Christensen 464, 465, anm. 1.

N:r 3. Regeln om 3 fold. Denna regel uttalar, att man för den tid det här gäller, har betraktat 3 gånger driftsutsädet såsom ett normalt höstutbyte. Tesen, vars främsta förespråkare har varit Svend Aakjær (KVJ passim, se spec. not 463f), har vunnit stor anslutning bland forskarna, även om man bland dem har kunnat spåra en mera förbehållsam attityd. Bland de ifrågakommande auktorerna utpe-

kar jag särskilt Rhamm (325; med hänvisning till Georg Hanssen, Kiel), Christensen (465) och Gissel (94; här avhandlas bl.a. engelskt siffermaterial).

Inför en dansk läsekrets kanske det kan vara på sin plats att i detta sammanhang också peka på en svensk insats, nämligen Albert Sandklefs ambitiösa utredningar om jordbrukets avkastning i Sverige och Danmark under äldre tid¹⁹.

Sandklefs undersökningar ha särskilt tagit sikte på landskapet Halland och annan »gammal dansk mark«. Han har själv arbetat på fältet och utfört odling under omständigheter, som liknade 1600- och 1700-talets så mycket som möjligt, och med användande av oförädlat utsäde. Jorden hade de senaste 70 åren varit utlagd till betesmark och aldrig mottagit konstgödsel. Första försöksåret, 1954, blev foldtalet 3,2 och har sedan ständigt legat nära detta värde (jfr. Hallands jordbruk 196).

Ur Hallands bönder citerar jag följande: »Allt talar för en avkastning av högst 3:1 vid här ifrågavarande tid, alltså 1645, i Halland.« (536), och vidare: »Jfr härmed Aakjærs väl grundade siffra, 3:1, för 1200-talets senare del i Ribe.« (535). Framställningen i Hallands jordbruk avslutas med: »Resultaten synas ge de kamerala akterna rätt.« (197).

Det foldtal, som sökes, är givetvis inte det faktiska, som ju varierar med tid och rum och sålunda inte, ej ens i form av ett uträknat medeltal, låter sig fångas, utan i stället ett av den kamerala myndigheten introducerat beräkningstal, vilket efter allt att döma har varit exakt 3.

Ur formlerna 2 och 3 följer 1, som utsäger, att avgiften = driftsutsädet. De böra alla uppfattas såsom approximativa samband. Eftersom de delvis grunda sig på uppgifter i Ribe Oldemoder, få vi i första hand räkna med att de ha haft betydelse under 1200-talets senare hälft. Men det var just under detta skede som RBJ:s sockenlistor böra ha kommit till.

N:r 20. Det själländska sädeslandets definition. Det finns anledning till att ge va relationen 20 en viss förtur. Den förknippar 1 mk sädesland i ideell mening med 1 mk säd i fullutsäde. I själva verket kan och bör detta samband uppfattas såsom den helt konsekventa och med all säkerhet också ursprungliga definitionen på 1 mk sädesland. Så kallades alltså ett jordområde, som, om det besåddes fullständigt, årligen kunde mottaga 1 mk säd. Analogt var 1 öre (örtug, tunna, pund, skäppa) sädesland den areal, som på notsvarande sätt korresponderade mot 1 öre (örtug, tunna, pund, skäppa) säd. Att det *totala* utsädet har varit avsett framgår bl.a. därav, att sädeslandet, av källornas redovisning att döma, ständigt ger intryck av att vara ett, av den årliga konjunkturen oberoende, fixt jordmått.

Det textmaterial, som lämpar sig för kontroll av regeln nr 20, är skäligen margert. Aakjær har dock ur RBJ, KVJ och ÅB lyckats framdraga $12 + 1 + 1 = 14$

19. A. Sandklef, Hallands bönder, särtryck ur Hallands historia I (Halmstad 1954); Hallands jordbruk 1656–1900, särtryck ur Hallands historia II (Halmstad 1956); Primitiv sädesodling – ett experiment, Varbergs Museum årsbok 1955, s. 57; Primitiv sädesodling i Halland, Skåne och Västergötland, *ibid.* 1958, s. 32ff.

fall, där ett samband har kunnat utläsas mellan den själländska örtugen utsäde och det motsvarande sädeslandets storlek år 1682 (Korntiende I 462–466).

I första hand räknar jag med att samtliga hithörande utsädesuppgifter avse de totala åkerarealerna och drar därav slutsatsen, att 2496 td (2 gånger källans 1248 örtugar) ha korresponderat mot ett sentida odlingsområde på 2854 td land (466). Detta synes mig vara en acceptabel bekräftelse på regeln och visar sig motsvara en ökning på c:a 14 % under det här avsedda 300-åriga tidsintervallet. Värdet är väl något högre än man från början kunde ha väntat sig, men om man iakttag-er, att uppgifterna från Starreklint, Favrbo och Svenstrup äro i underkant enligt källan, måste slutsatsen bli, att den föreliggande överensstämmelsen är fullt acceptabel²⁰.

Vill man, så kan man säkert uppfatta innehållet i relationen 20 såsom ett axiom, vilket också torde ha varit den dominerande inställningen hos forskarna.

N:r 9. Biskopstiondets storlek. Denna viktiga regel ha vi tidigare stiftat bekant-skap med i samband med Aakjærs tiondematrikel (s. 18 ovan). Där utsäges, att från 1 mk själländsk skyldjord årligen utgick $\frac{1}{10}$ mk säd i biskopstionde. I denna fråga vill jag i första hand hänvisa till Aakjærs egen argumentation i not 463–466 (se även Korntiende II 184), i andra hand till den i not 16 ovan utförda beräk-ningen. Slutligen kan ett indirekt stöd för tankegången vinnas, i det vi indraga ÅB i diskussionen. Poul Rasmussen, den erkänt främste uttolkaren av denna ur-kund, har nämligen med utgångspunkt från denna källa sammanfattningsvis fram-hållit, att den från 1 mark guld jord årligen utgående avgiften har varit »för Land-gildens Nedsættelse 1 eller godt og vel 1 Øre Korn og efter Landgildens Nedsæt-telse 1 eller godt og vel 1 Ørtug Korn« (Guldtal 220). Såsom framgår av beräkningen i not 21 nedan, är första delen av Rasmussens uttalande i det närmaste likvärdigt med innehållet i relationen 12. Man konstaterar vidare utan större svårighet, att sambandet nr 9 är en direkt konsekvens av 2 och 7 i tab. 2 och 12 i tab. 3. Sedan nr 12 sålunda har fått ett opåräknat stöd genom de parallella företeelserna på Jyl-land samt 2 och 7 redan tidigare ha godtagits, skulle följaktligen beviskedjan vara sluten. Allt som allt kunna vi väl anse, att regeln nr 9 har fått en nöjaktig bekräf-telse.

N:r 8. Skyldjord och sädesland. Det återstår nu endast att behandla den bety-delsesfulla relation, som med giltighet för Själland uttalar, att 1 mk skyldjord, *una marca terre in censu*, är i princip dubbelt så stor som 1 mk sädesland, *una*

20. I Runquist 3 730 har jag i ett liknande fall räknat med 10 procents ökning; jfr även uttalandet i exkursen nedan (46).

21. Den själländska motsvarigheten till en »liten« mkg jord på Jylland är 1 öre skyldjord (Aakjær KVJ passim; Runquist 1 426f; Mål 40). Om man med ledning av detta (teoretiska) samband överskri-ver Rasmussens tes till att gälla Själland i stället för Jylland, skulle den i sin nya formulering ut-säga, att »den från 1 mk skyldjord årligen utgående avgiften före landgilletts nedsättning vore 1 eller godt och vel 1 mark säd«. Bortse vi ifrån den med ordet »eller« inledda alternativa bestäm-ningen, som i så opreciserade sammanhang som det här gäller, saknar större betydelse, ha vi på så sätt nått fram till det exakta innehållet i relationen 12.

marca terre in semine. Aakjær, som vid upprepade tillfällen har tagit ställning till detta problem, har vanligen delat upp det i två, i det han sätter 1 mk skyldjord = 96 td land och 1 mk sädesland = 48 td land, eller vilket är detsamma, de motsvarande örtugslanden till 4 resp. 2 td land. Resultaten av beräkningarna har han sammanfattat i Korntiende I 462–466, tab. 3. Antalet där anförda källställen är 95, av vilka 81 referera till skyldjorden och 14 (de i N:r 20 omtalade) till sädeslandet. Vid uträkningen av tunnlandstalen har han byggt på 1682 års arealuppgifter.

De framräknade genomsnitten voro 4,34 td land för 1 örtug skyldjord och 2,287 td land för 1 örtug sädesland. Kvoten mellan dessa båda storheter är 1,90, vilket tal understiger det teoretiska värdet $\frac{96}{48} = 2$ med precis 5 %, en med hänsyn till omständigheterna föga alarmerande avvikelser.

Gissel synes ha accepterat Aakjærs beräkning av skyldörtugen men menar, att dennes bestämning av sädesörtugen vilar på ett alltför tunt material. Själv kommer han i detta sista fall upp till ett genomsnitt av omkring 3 td land på grundval av, som han säger, de få säkra exemplen (Bol og By 12, not 41). Av de från äldre medeltid härrörande exemplen känner jag endast de under N:r 20 anförda, av Aakjær hopsamlade 14 källställena. Här svänger sädesörtugen mellan ytterlighetsvärdena 1,2 och 3,7 td land med, såsom nämndes, ett medeltal av c:a 2,3 td land.

Av Aakjærs båda teoretiska angivelser, 4 resp. 2 td land, är det tydligen den sistnämnda, som förefaller att vara löst grundad och i behov av stöd. Det kan då vara skäl att påminna om, att det inom sädesmåtten gällande indelningsschemat även är tillämpligt inom landmåtten, och detta hela skalan igenom, från mark till skäppa (jfr. kommentaren till N:r 20). Ungefär vid tiden för RBJ gällde emellertid inom sädesmåtten, att 1 örtug = 2 td²², och överflyttas detta samband oförändrat till landmåtten, fås 1 örtug (sädes)land = 2 td land, vilket just är Aakjærs delhypotes, som således på denna väg har tillvunnit sig en ganska god bekräftelse.

Det högsta av Aakjærs båda uträknade genomsnittsvärden, 4,34 td, får anses vara tämligen välbestämt; för att göra det mera representativt för RBJ:s tid reducera vi det med 10 % och få 3,91 td. Dela vi slutligen detta tunntal med 2, få vi såsom uttryck för sädeslandets teoretiska storlek 1,95 td, återigen i omedelbar närhet av det eftersträfvade värdet, som var 2 td jämnt.

I och med att det logiska underlaget för det uppställda formelsystemet nu har granskats, har en fastare grundval för detsamma skapats. På kreditsidan torde också kunna skrivas, att de viktigaste reglerna med fördel ha prövats i ett stort antal olika sammanhang. Åtskilliga av dem ha genom definition eller av annan orsak en absolut innebörd, medan åter andra vila på ett statistiskt underlag och därför tillhandahålla material för slutsatser av begränsat slag.

Reglernas tillämpningsområde och tillförlitlighetsgrad. Till utform-

22. Att man inom det själländska mätområdet räknade 48 td på 1 mk säd (bjugg) vid det ifrågakommande tillfället är allmänt vitsordat, se t.ex. Erslev 18; Maal 210f; Rymdmått 31.

ningen av det ideella regelsystem, som vi just betraktat, och som i så hög grad bär Aakjærs signatur, ha de avgörande bidragen hämtats ur Ribe Oldemoder och ur Århusboken; viss kontakt har också etablerats med innehållet i RBJ:s sockenlista II. Ur denna sammanställning bör man kunna sluta, att sambanden tidsmässigt höra hemma under 1200-talets sista och/eller 1300-talets första decennier. Att de alltifrån början ha varit inriktade på området Själland-Mön kan inte heller ha undgått läsarens uppmärksamhet.

Erfarenheten har sagt mig, att man vid de flesta noggrannhetsbestämningar i hithörande sammanhang har att räkna med ett medelfel på omkring 5–10 %. Allt synes mig tala för, att så också har varit fallet denna gång. Dock med undantag för relationen nr 8 (om skyldjord och sädesland) plus dennas sex följsamband (14–19), där medelavvikelsen torde röra sig om en 10–15 %. (Såsom förut nämnts skall foldtalet i nr 3 ges en formell innebörd och kan därför inte säkerhetsprövas.) De anförda medelfelen referera till *genomsnittet*, ej till de enskilda talvärdena, som inte medgiva en bestämning av detta slag.

En kritisk röst. Ehuru såväl Aakjær som jag har satt avgiften (med Aakjærs terminologi »landgillet») lika med utsädet, är skillnaden i uppfattning fundamental, i det Aakjær med den förstnämnda termen avser fullutsädet (tab. 1, nr 1), jag åter driftsutsädet (tab. 2, nr 1). Min uppfattning har jag kungjort redan 1952 och närmare bestämt i en uppsats i *Historisk Tidsskrift* (11R.III 750ff). Jag citerar härur: »Underlaget för den själländska skyldtaxationen har således icke, såsom man hittills trott, varit hela fullutsädet, utan i stället halva detta utsäde.»²³ ... »Den av åtskilliga forskare understödda uppfattningen om att avgiften skulle ha varit lika stor som hela fullutsädet, förefaller mig att vara tämligen orimlig. I varje fall är det lätt att genom ett exempel visa, att ett sådant antagande icke låter sig förena med tanken på att ett jordbruk kunnat vara. låt oss säga till hälften uppodlat. Vi föreställa oss att så har varit fallet beträffande ett område om 2 öre själländskt sädesland. Fullutsädet har då varit 2 öre (korn), det faktiska utsädet 1 öre och det normala höstutbytet (3 fold) 3 öre. Av detta sistnämnda måste bonden lägga undan 1 öre till utsäde för nästa års skörd, varefter återstoden, 2 öre, precis skulle räcka till för att betala avgiften, därest denna uppginge till fullutsädets belopp. Intet skulle sålunda bli över för jordbrukarens eget behov. Hur kan man inför ett dylikt utslag förklara tvåvångsbruket?» (a.a. 753f). Med »korn» menar jag här bjugg. (Jfr kommentaren till relationen 2', s. 24 ovan.)

Detta räkneexempel har uppfordrat Gissel till ett genmäle, varur jag citerar (ett antal noter utelämnade): »Runquists formodning, at fæstebøndernes årlige afgift har vexlet med høstudbyttet, er muligvis rigtig; men adskillige forskeres »urimelige« opfattelse, at afgiften skulle have været lige så stor som den fulde ud-sæd, støttes unægtelig af de foreliggende eksempler fra 16. århundrede på 100 %

23. Aakjær har till stöd för sin åsikt åberopat uttalanden av flera framstående forskare (Kornthiende I 446). Såvitt jag kan bedöma, har emellertid *ingen* av dessa direkt utsagt, att landgillet skulle ha varit lika stort som *fullutsädet*; man har undantagslöst talat om enbart »utsäde» och därvid efter allt att döma avsett det faktiska.

skyldsætning af jord i enkelte vange; Runquist holder sig sikkert her for strengt til princippet om 3 fold, og hans teori er ikke, som han mener, nødvendig til at forklare forholdene under tovangsbruget.« (Gissel 296).

Argumenteringen är undanlidande. Av det ovan sagda framgår, att förutsättningarna för den dragna slutsatsen voro: avgift = fullutsäde; tvåvångsbruk (eller därmed jämställd driftsform); 3 fold. Upphäves endera av dessa tre förutsättningar, undanryckes grunden för slutsatsen. Gissel har valt att se bort från förutsättningen om 3 fold, och det skall villigt erkännas, att om man ersätter 3 med förslagsvis 5 eller 6, så blir det hela inte längre så orimligt. Men det var ju inte detta saken gällde. Dessutom har jag svårt för att tro, att Gissel verkligen avser, att man för den tid, som här åsyftas, rätteligen bör kalkylera med så höga normalfoldtal som de nämnda.

Därmed kunde frågan vara bragt ur världen, men vid närmare eftertanke har jag kommit fram till uppfattningen, att Gissel med sitt uttalande troligen menar någonting helt annat än vad jag från början trodde. Det inrymmer efter ordalydelsen en rekommendation till mig att »inte hålla mig så strängt till principen om 3 fold«, alltså, och detta är av vikt att lägga märke till, *inte* en anmaning att höja eller sänka foldtalet. Jag föreställer mig därför, att det riktar sin udd mot själva *principen* som sådan. Uttalandet skulle alltså kunna böttna i ett allmänt misstroende mot de ideella relationerna. Är diagnosen rätt ställd, så har yttrandet fått en extra dimension, som gör det förtjänt av en ingående uppmärksamhet. För ögonblicket nöjer jag mig emellertid med att för alla eventualiteters skull fastslå, att de ifrågakarande relationerna inte få uppfattas såsom aritmetiskt fixerade samband utan i stället för vad de definitionsmässigt äro, nämligen statistiska hjälpmedel.

Komplettering av regelsystemet. Exemplifikationer

Giltighetsområdets utvidgning i tiden. Enligt det föregående är formel-systemets giltighetsområde ett smalt tidsintervall, omfattande de närmaste decennierna före och efter år 1300. Man kan då fråga sig, om det är möjligt att genom modifikation av vissa regler vidga tillämpningsområdet i tiden, så att detta kommer att omspänna även uppgifterna i KVJ och RBJ:s huvuddel. Detta måste i första hand gälla utvecklingen av avgifterna, där vi bl.a. kunna peka på den kraftiga nedgången under åren omkring 1330 (Christensen passim). Men inte heller valdemarstidens avgifter följa schemat strikt.

Roskildeboken. Vi vända oss först till RBJ. Ur Erslevs sammanställning över jordinnehav och avgifter i denna källa framgår, att 3705 örtug annona ha influtit från 5689 örtug skyldjord (Erslev 139). Medelvärde blir 0,65 öre säd (bjugg) per 1 öre skyldjord. Detta Erslevs värde har jag på statistisk väg säkerhetsbestämt och fått resultatet $(0,65 \pm 0,013)$ öre. Att medelfelet har blivit så litet har sin grund i det stora antalet undersökta fall, 734 stycken. Som synes kommer talet 0,65 i ome-

delbar närhet av det lätthanterliga värdet $\frac{2}{3}$, som i avkortat decimalbråk blit 0,67. För den tid det här gäller finns det sålunda anledning till att formulera om relationen 12 och som resultat härav även relationen 18 på följande sätt:

12'. 1 mk skyldjord betalar årligen $\frac{2}{3}$ mk säd (RBJ).

18'. 1 mk sädesland betalar årligen $\frac{1}{3}$ mk säd [8, 12'] (").

Eftersom nr 8, på vilken 18' bygger, är relativt osäker, gäller detta även följdrelationen. Se vidare Runquist 3 753.

Kung Valdemars jordebok. I detta fall äro följande fem förutsättningar av betydelse:

21. 1 mk skyldjord betalar årligen 3,2 mks (I 420) (KVJ).

22. 1 mk bjuigg taxeras till 5 mks (II 193; IV 31) (").

8'. 1 mk skyldjord = 2,4 mk sädesland (III 522) (").

12". 1 mk skyldjord betalar årligen 0,64 mk säd [21, 22] (").

18". 1 mk sädesland betalar årligen $\frac{4}{15}$ mk säd [8', 12"] (").

I = Runquist 1; *II* = Bolin; *III* = Runquist 2; *IV* = Rymdmätt.

Rekommendabelt är att uppfatta 12' och 12" såsom identiska. Anmärkas kan, att av de 734 nyssnämnda fall, som Erslev har redovisat, inte mindre än 386 eller 52,6 % ha motsvarat $\frac{2}{3}$ skyld (Erslev 139, tab.).

Av de grundläggande förutsättningarna 21, 22 och 8' är nr 22 ett nyckelsamband, som förtjänar sitt eget kapitel, medan jag beträffande de båda övriga låter de anförda referenserna vara nog.

Bjuiggtaxan i KVJ. När Sture Bolin i sin 1929 publicerade skrift om KVJ:s Halandslista satte 1 mk bjuigg = 5 mks, skapade han förvirring i forskarleden. Dittills hade man nämligen allmänt föreställt sig, att bjuiggmarken skulle ha haft ett värde av endast 2 mks, och till stöd för denna åsikt åberopat vissa senare uppgifter ur bl.a. RBJ. Som exempel på obenägheten att acceptera Bolins tankegångar anför jag följande brottstycke ur ett uttalande av Aakjær 1941: »Det maa sikkert anses for betænkeligt, alene paa dette Grundlag at formode, at der skulde have været en anden Takst for Mark Byg end for Mark Havre; men det kan vistnok ikke benægtes, at Bolin ved denne Formodning har kunnet faa Herredssummen for Faurås Herred til at stemme, hvad der ikke er lykkedes for andre. — Langt flere Forhold i Kong Valdemars Jordebog lader sig dog forklare ud fra Formodningen om, at Taksten for 1 Mark Korn var 2 Mark Sølv.» (Plov 254).

Bolins bjuiggtaxa har, vilket kanske är naturligt, vunnit mera uppskattning från svensk sida än från dansk. Men oberoende av den ståndpunkt, som intagits, måste man finna, att ovissheten om problemets lösning har svårt blockerat framstegen på det hithörande forskningsområdet. Med eller utan förhoppningar på ett slutgiltigt ställningstagande i denna fråga ha de berörda vetenskapsmännen nödgats att hylla principen »vänta och se». (Jfr i detta sammanhang Gissels liknande iakttagelse i sitt huvudverk, s. 247, not 23.)

Erslev, den forskare, som mer än någon annan har berett grunden för Bolins

senare dragna slutsats, har givetvis inte kunnat nyttja det för honom främmande värdet 5 mks vid sina beräkningar utan har genomgående hållit sig till den traditionella taxan 2 mks. Han har på detta sätt letts fram till sin välbekanta teori om den odlade arealens storlek i Valdemarstidens Danmark (Erslev 123).

För tydlighetens skull vill jag här understryka, att man ur bjuggens och havrens antagna kronovärderingsvärden, 5 resp. 2 mks per mk, inte får draga slutsatsen, att bjuggen vore värd $2\frac{1}{2}$ gånger så mycket som havren efter volym räknat. På Själland var således i det viktigaste fallet bjuggskäppan $\frac{1}{6}$ td, havreskäppan $\frac{4}{5}$ härav eller $\frac{2}{15}$ td. Ur detta exempel framgår, att hade bjuggen mätts i samma skäppa som havren, så skulle dess kronovärderingsvärde ha måst sättas till 4 mks per mk, d.v.s. havremarkens *dubbla* taxa (Rymdmått 99f).

För att få till stånd ett definitivt klargörande av bjuggens kronovärderingsvärde på Själland vid tiden för KVJ har jag under de sistförflutna decennierna samlat ett belysande textmaterial, som emellertid är alldeles för omfattande för att i läsbart skick kunna publiceras i föreliggande sammanhang. Det är emellertid min förhoppning att inom överskådlig tid få tillfälle att producera en monografi över denna skenbart så obetydliga men i sak synnerligen väsentliga ämnesdetalj²⁴.

Samtidigt härmed kunde jag taga definitiv ställning till C. A. Christensens utomordentligt intressanta synpunkter på problemet Falsters skyldskäppa samt till hans något överraskande teori om det själländska bolets innebörd, båda dessa inlägg i hans skrift Falsterlisten (not 18, s. 409f resp. s. 410ff).

Skatteplogen. Åtskilliga forskare ha varit inne på tanken, att både ploglandet på öarna och dess jylländska motsvarighet, jydka lagens »full plogs ärje«, ha stått i närmaste samband med marklanden säd inom respektive områden. Den som har drivit tesen hårdast, är Aakjær (indl. *96f, *116, *120 m.fl. ställen). Man har föreställt sig, att ploglandet skulle vara en åkerareal, som kunde bearbetas med *en* plog (Erslev 49), medan, såsom tidigare framhållits, 1 mk sädesland definitionsmässigt måste vara det jordområde, som kunde beräknas kräva 1 mk säd (bjugg) i fullutsäde varje år. Det är ju ingalunda självklart, att dessa båda bestämmningar skola leda fram till samma resultat. Men mycket talar för att så i det stora hela skulle vara fallet. Troligast är, att det själländska marklandet säd har från teoretisk synpunkt omfattat 48 td land under yngre medeltid men blott 40 td land under Valdemarstiden (Runquist 2 521f; Rymdmått 31f; Erslev 18). Vidare må anmärkas, att Aakjær för Själlands och Falsters del har framdragit en gammal enhet för jordtaxering, omfattande endast 32 td land (indl *94f, Runquist 1 436)²⁵.

24. Ett hithörande fall är relationen 12", där, om bjuggmarkens taxa vore 2 mks, koefficienten 0,64 hade måst utbytas mot 1,6. Detta värde är ju inte så absurt som det tidigare dryftade 2 (räkneexemplet på s. 24), men nästintill.

25. Olikheterna kunna återföras på ändrade metoder för uppmätning av utsädet i enlighet med nedanskivna schema:

$$1 \text{ mk annona} = 240 \text{ settingskäppor} \text{ à } 2/15 \text{ td} = 32 \text{ td};$$

$$1 \text{ mk annona} = 240 \text{ själländsskäppor} \text{ à } 1/6 \text{ td} = 40 \text{ td};$$

$$1 \text{ mk annona} = 288 \text{ själländsskäppor} \text{ à } 1/6 \text{ td} = 48 \text{ td}.$$

Jfr. bl.a. regeln nr. 20, s. 26 ovan.

Samtliga dessa angivelser kunna med fog föras över på det själländska ploglandet. I tur och ordning skulle de närmast motsvara vad Aakjær har kallat för *skatteplog*, *prästplog* och *bondeplog* (not 458ff, 478ff m.fl. ställen). Införandet av denna nomenklatur får dock främst uppfattas såsom en mera formell åtgärd, vidtaggen, för att använda ett av Aakjærs egna uttryck, »for Nemheds Skyld« (not 459): den avgörande orsaken måste, liksom när det gäller sädeslandet, sökas i de motsvarande företeelseas tidsföljd. Detta synsätt är ju för övrigt också nödvändigt, om man vill försvara uppfattningen, att plogland och sädesland ha följts åt under en längre tidsperiod.

På s. 11f ovan kunde vi i fem från RBJ härrörande fall, av vilka åtminstone fyra tidigare hade uppmärksamrats av Aakjær, bekräfta det teoretiska sambandet $1 \text{ plog} = 4 \text{ öre jord}$. Ur den från Fårevejle hämtade notisen var det åter möjligt att utläsa, att 24 öre jord hade motsvarat 3 bol, sammanfattningsvis alltså $1 \text{ bol} = 8 \text{ öre jord}$. Härav kan slutas, att den jord, som omtalas, har varit *terra in censu*. En tämligen självklar slutsats är då, att en sådan närliggande bestämning också avser de övriga fyra, helt analoga fallen. Att ploglandets sålunda härledda storlek har varit 48 td land, alltså exemplifierande alternativet *skatteplog*, är en direkt konsekvens av dubbelsambandet $1 \text{ bol} = 8 \text{ öre terra in censu} = 2 \text{ plogar}$.

I några fall, gällande brytegårdar eller prästgårdar (källan använder uttryck som *curia villicalis* och *residencia sacerdotalis*) förefaller det som om ploglandens storlek hade övervärderats; sålunda anges för Høed (79f) $6\frac{2}{3}$ öre terra/plog (potest arare), för Tuse (28) trol. 1 bol/plog (potest seminari), för Sengeløse (94, 155) likaledes 1 bol/plog och för Havrebjærg (25, 162) slutligen $1\frac{1}{2}$ bol/plog. Sambanden ha emellertid inte alltid den pregnans, som bör utgöra förutsättningen för ett godtagande i de fall, där resultatet starkt avviker från den sedvanliga normen.

Vi vända oss nu till Falster, vilket inte får betraktas som ett avsteg, eftersom denna ö tillhörde det själländska mätområdet. Två av KVJ:s delförteckningar äro i detta sammanhang aktuella; Falsterlistan uppför c:a 620 mk skyldjord och ploglistans Falsterdel 430 plogar. Vid beräkningen anlitar jag den metod, som har tillämpats i Runquist 2 537f, och som innebär, att de slaviska byarnas jordinnehav lämnas utanför kalkylen. Resultatet blir, att det falsterska ploglandet kommer att genomsnittligt omfatta 39,1 td land, som synes nära anslutande sig till *prästplogens* teoretiska värde 40 td (se bl.a. Gissel 293f).

Om Aakjærs *bondeplog* skall sättas i samband med det i vissa landsdelar påvisbara mindre sädeslandet på c:a 32 td land är inte så lätt att avgöra. Aakjær har uppfattat denna plog som en driftsplog, motsvarande den areal, som normalt kunde drivas eller plöjas med 1 plog (not 478).

Det äldre *jylländska ploglandets* normalstorlek torde kunna fastställas till 40 td land (Erslev 49; KVJ indl *120) eller något därunder. Den i jydiska lagen anförda termen »full plogs ärje« måste, om det moment, där den förekommer, skall tillerkännas full betydelse, likställas med 1 mkg jord à teoretiskt 32 td land (Runquist 1 410, 2 539). Slutligen kan nämnas, att jag i Runquist 2 har sökt att be-

stämman omfattningen av 1 mk sönderjylländskt bjugg- eller havreland och fått det approximativa resultatet 29,3 td land, medan det motsvarande rågländet förefaller att ha varit $1\frac{1}{2}$ gånger så stort (2 532).

Kvantitativa samband i Roskildeboken

Det råder ingen brist på kvantitativa samband i RBJ, men i de flesta fall synas dessa ha tillkommit mera genom slumpmässiga bedömningar än såsom resultat av taxemässigt grundade beräkningar. Främst gäller detta sagda de talrikt förekommande uppgifter, där penningvärden spela in, och vilka svårligen kunna tillerkännas en mera allmän innebörd. I övrigt synes det dock vara möjligt att med stöd av det rikhaltiga siffermaterialet bekräfta ett stort antal relationer, av vilka dock endast ett fåtal har något större nyhetsvärde. Den följande redogörelsen har därför i huvudsak inriktats på att ge läsaren en möjligast klagörande framställning av textens räknemässiga sidor, varvid helt naturligt en speciell uppmärksamhet har ägnats de fall, där det aritmetiska sammanhanget har varit mindre tydligt framställt.

Mark, bol och läst med underavdelningar. En snabbinventering har givit vid handen, att drygt ett tjugotal uppgifter i källan följa det kända indelningsmönstret $1 \text{ bol} = 4 \text{ fjärdingar} = 8 \text{ ättingar}$ ²⁶. Men även det därifrån avvikande, likaledes välbekanta schemat $1 \text{ bol} = 8 \text{ öre} = 24 \text{ solidi}$ har erhållit en ungefärligen lika god bekräftelse²⁷. Att *bol* och *mansus* äro sammanfallande begrepp kan konstateras i ett antal redovisade fall, men i linje med dessa båda storheter måste även sättas *marken*, som 3 gånger har utbyts mot 8 öre²⁸. Vidare har i 3 mycket detaljerade redogörelser *1 läst* angivits omfatta 12 *pd*, bl.a. sålunda i N. Vallenderød (33)²⁹. Ett indirekt samband mellan *ätting* och *öre land* har redovisats i Lille Værlose (86), där dessa båda storheter ha antecknats för samma utlägg. I Melby (7f) har i samband med annona *1 mk* likställts med 12 *pd*. En välbekant missuppfattning i källan (byn, som har kallats Østorp på s. 30 och Ozthorp på s. 31) har resulterat i två till formen något varierande texter men med samma huvud-

26. Mönstret $1 \text{ bol} = 4 \text{ fjärdingar}$ framgår sålunda bl.a. ur angivelserna från Bregnerød (89), medan fallet $1 \text{ bol} = 8 \text{ ättingar}$ låter sig bekräfta ur t.ex. upplysningarna från Herstedøster (87). I Elmelunde (138) antydes sambandet $1 \text{ fjärding} = 2 \text{ ättingar}$, medan ättingen framträder såsom *bol*-del i Stavsholt (90). I Tollerup talas det om »iii octaue dicte ating terre» (91).

27. Sambandet $1 \text{ bol} = 8 \text{ öre}$ kan utläsas ur exempelvis uppgiften från Fårevejle (61f). Beträffande de övriga hithörande fallen, $1 \text{ bol} = 24 \text{ solidi}$ och $1 \text{ öre} = 3 \text{ solidi}$, se Eskebjerg (64), Torslunde (49) m. fl.

28. Sammanställningen av *bol* och *mansus* kan iakttagas i ett halvt dussin källuppgifter, t.ex. i Havrebjerg (24). — De tre sist antydda fallen äro Favrbø (38f), Ellinge (46) och Haslev (76).

29. Övriga fall äro Svenstrup (102–106), där man vid summering av bjuggposterna får $111\frac{1}{2} \text{ pd}$, medan källan direkt redovisar 9 läster $3\frac{1}{2} \text{ pd}$ (härav 1 läst = 12 *pd*), och där vidare 12 *pd* mjöl ha sammanställts till 1 läst mjöl, samt Sohlbyerghe (131), där 54 *pd* annona ha angivits motsvara 4 $\frac{1}{2}$ läster eller 12 *pd* per läst.

innehåll. Det visar sig, att mot det ena ställets *mansi* svarar det andras *marce terre*. Slutligen kan anmärkas, att en lätt genomförd beräkning i fallet Ballerup (98) giver vid handen, att källans *quarta terra* där har betydelsen $\frac{1}{4}$ bol.

De hittills anförda resultaten ha visat, att beteckningarna för ytmått och för rymdmått till viss grad ha sammanblandats i källan. Följande försök att särskilja de båda slagen av måttsenheter får därför främst ses som en ren anordningsfråga.

bol = mansus = 4 fjärdingar = 8 åttingar = 12 pund;

läst = mark = 8 öre = 12 pund = 24 solidi.

Sambandet mellan de två uppställningarna är entydigt fastlagt genom den i dem båda förekommande måttsenheten pund.

I ett ofta observerat fall i RBJ, avseende Arløse (15), har emellertid $\frac{1}{2}$ bol omfattat 6 öre. Denna höga ansättning, som helt visst får betraktas såsom ett undantag, har tydligen också fångat skriftställarens uppmärksamhet, eftersom han uttalar: *Nota. quod hic computantur. xii ore terre. pro i. bol.* (16).

Öre och örtug med underavdelningar. Öret har såsom jordmått delats i 36 d och såsom sädesmått i 36 skp, örtugen (som konsekvent kallats solidus) följaktligen i 12 d resp. 12 skp. I Veddinge (62) exemplifieras jordmått³⁰, i Grevinge (54) sädesmått³¹. Man härleder ur dessa uppgifter, att 1 pd annona har räknats inflyta från 1 pd jord, men tyvärr är detta i och för sig mycket tilltalande resultat inte generellt (jfr Falsterlisten s. 413).

I detta sammanhang äro också källans uppgifter från Manderup av betydelse (71). Ur tre angivelser kan dragas slutsatsen, att $\frac{1}{2}$ bol, $\frac{1}{4}$ bol och $\frac{1}{8}$ bol ha i ordning motsvarat 3 pd, 1 öre och 18 skp i annona. Detta innebär, att 3 pd = 2 öre = 72 skp, eller att 1 pd = 24 skp och 1 öre = 36 skp.

Det väldokumenterade mönstret brytes emellertid av en uppgift från Snekkerup, vilken utsäger: *Item David Petri ibidem .i. oram terre .videlicet xxx denarios terre* (97). Här omfattar således öret 30d, marken följaktligen 240d, inte såsom i de övriga betraktade fallen 36d på öret och alltså 288d på marken. Men notisen i fråga tillhör ett senare skikt än jordebokens huvuddel och kan därför inte påverka de hittills dragna slutsatserna i avgörande grad.

Med bortseende från detta särfall har alltså följande resultat uppnåtts:

30. I Veddinge lyder texten: *Item .ii. curie quarum quelibet habet .ii. oras et .ix. denarios terre. et dat tria pund et .ix. modios annone.* samt *Item una curia habet .iiii^{or}. solidos cum dimidio terre. dat .ii. pund et .vi. modios annone.* Man iakttaget, att den första relationens avgift 3 pd 9 skp är exakt $1\frac{1}{2}$ gånger den andras 2 pd 6 skp. Följaktligen bör den förstas jordmått 2 öre 9d utgöra likaledes $1\frac{1}{2}$ gånger den andras $4\frac{1}{2}$ solidi, vilket uträknat blir $6\frac{3}{4}$ solidi eller $2\frac{1}{4}$ öre. En jämförelse visar, att dessa $2\frac{1}{4}$ öre ha sin motsvarighet i de ovannämnda 2 öre 9 d, varav $\frac{1}{4}$ öre = 9d eller 1 öre = 36 d.

31. Den hithörande angivelsen 2 solidi terra → 16 skp annona (Sneglerup) kan omskrivas till 1 öre terra → 24 skp annona. Vidare förekomma 5 uppgifter, vilka alla (i 3 av fallen efter enkla sortreduktioner) vitsorda, att 1 öre terra → 1 pd annona. Sammansättas upplysningarna, fås 1 pd annona = 24 skp annona eller 1 öre annona = 36 skp annona.

1 öre = 3 sol = 36 denarer; 1 mk = 288 denarer (jordmått);

1 öre = 3 sol = 36 skäppor; 1 mk = 288 skäppor (sädsmått).

Jordmåttets starka anknytning till värdemåttet (i silver eller penningar) behöver väl inte särskilt understrykas.

Några uppgifter om uppmätning och värdesättning av säd. I Kvarmløse talas det om »iiii pund ordeï et siliginis.« (103), vilket måste betyda, att dessa båda sädesslag ha varit lika prissatta efter vikt. Efter volym räknat bör emellertid på grund av bjuggens lägre täthet 6 skp av detta sädesslag ha motsvarat 5 skp råg, vilket bl. a. föreslagits av Graversen (603), se även Rymdmått (43f).

Emedan tiondet i Undløse har upptagits till 6 pd 20 skp havre (36), ligger det nära till hands att tro, att havrepundet skulle ha omfattat mera än 20 skäppor, man får väl i sådant fall antaga 40.

Enligt en uppgift i källan fördes 10 skp vete från Magleby (Mön) till Køge »in expensis rusticorum«, enligt en annan med samma rubricering 1 pund vete (139). Därest detta resultat kompletteras med vad jag har kunnat konstatera i ett par fall i KVJ³², finns det all anledning till att tro, att det ur dessa båda uppgifter härledbara sambandet 1 pd = 10 skp skall ha en reell innebörd. Det skulle alltså gälla:

1 mk vete = 12 pd = 120 skäppor; 1 pd = 10 skäppor.

En föga överraskande avvikelse från detta viktsmönster låter sig emellertid också konstatera i RBJ, där 16 unci från Raleswiik på Rügen ha erlagt 2 skp vete (178), vilket allt sammanräknats till 4 pd; detta blir som synes 8 skp per pd, och efter vad rimligen kan antagas 96 skp på därvarande viktsmark.

I det stora hela talar det granskade källmaterialet för att lika viktskvantiteter av resp. havre, bjuigg (eller råg) och vete skulle ha bildat värdeförhållandet 1 : 2 : 4.

Mynträknningen. Källans uppgifter om danska mynt och värdeenheter låta sig utan svårigheter inordna i följande indelningsmönster:

1 mks = 5 skl. (sol) grot = 15 skl. engelskt = 60 grot = 180 sterling;

1 skl. grot = 3 skl. engelskt = 12 grot = 36 sterling; 1 grot = 3 sterling.

Schemat har (i något annan uppställning) redovisats i Korntiende I 441f, men kan, om så önskas, oberoende härav härledas ur källan. I detta fall är det tillräckligt att uppmärksamma endast den första raden, eftersom de övriga relationerna äro följsamband. Ur RBJ:s redogörelse för Elmelunde (138) kan slutas, att 1 mks = 60 grot och 1 skl. grot = 12 grot³³. Den sistnämnda uppgiften låter sig även

32. Hallandslistans uppgifter beröra Skelby och Mön, där bjuigg- och vetemarkerna ha tilldelats samma kronovärderingsvärde (Rymdmått 30f), trots att vetet efter volym räknat är väsentligt dyrare än bjuggen. Orsaken till denna prissättning måste emellertid vara, att vetepundet har omfattat endast 10 skp, bjuiggpundet åter 20 skp. Se Runquist 2 520f, där även fallet Magleby har diskuterats.

33. Hopläggas de skilda skattebetalarnas jordinnehav, fås 4 $\frac{3}{8}$ bol, helt i överensstämmelse med källans direkta angivelse. I de båda förstnämnda fallen tillsammansantagna är bolavgiften 1 mks + 4 grot, medan betalningsnormen i de 4 sist anförda exemplen är 64 grot per bol. Samordnas dessa båda uppgifter, fås 1 mks = 60 grot. Ur det textstycke, som berör Boecius Meyesson, kan vidare slutas, att 1 skl grot = 12 grot.

bekräfta annorstädes, exempelvis i Melby (7) eller Ellinge (30). Vidare ha de båda sambanden 1 skl. engelskt = 12 sterling och 1 grot = 3 sterling fått ett indirekt stöd genom resultatet i not 3 ovan, där bl.a. kan konstateras, att 2 sterling ha bildat underavdelning till en angivelse i grotmynt på Mön.

För att om möjligt säkra oss en uppfattning om den i källan tillämpade myntkursen rikta vi vår uppmärksamhet mot en av Gissel återgiven notis rörande Skævinge, där det heter: »...tres (landbor) dant iii pund annone videlicet quilibet unum pund et duos solidos grossorum« (RBJ 73; Gissel 260). Gissel har framhållit, att texten är så oklar, att den inte kan användas till att konstatera värdeförhållandet mellan säd och grotmynt. I not 143 antyder han fyra olika läsarter, beroende på om de »3 pd annona« och de »2 sk. grot« ha avsett bidragen från envar av de nämnda landborna eller från alla tre tillsammans. Dessa fyra fall har jag sammanfattat i följande som jag hoppas läsbara framställning: (3; 3; 9; 9) pd annona = 1 pd + (2; 6; 2; 6) sk. grot. Resultatet visar sig bli 1 mk annona = (2,4; 7,2; 0,6; 1,8) mks. Av sagda 4 talvärden kunna vi tryggt avveckla de båda mellersta såsom uppenbarligen oproportionerliga, varefter två fall återstå att närmare undersöka. Slutligen leder den i och för sig föga troliga möjligheten, att textens »unum pund« skulle ha åsyftat blott en av de aktuella gårdarna, till ännu ett men oantagbart värde, nämligen 0,8 mks.

Av de två kvarstående lösningsförslagen, 2,4 resp. 1,8 mks/mk, bör det förstnämnda av flera skäl föredras. Sålunda har man i ÅB kalkylerat med ett värde av c:a 2,25 mks/mk vid tiden omkring 1315 (Runquist 3 736, 744). Slutsatsen förstärkes därigenom, att bjuggmarken i ÅB bör ha omfattat 36 td, i RBJ åter 48 td (a.a. 740).

Kvar har således blivit, att 3 pd annona = 1 pd + 2 sk. grot, d.v.s. efter förnkling:

$$1 \text{ pd annona} = 1 \text{ sk. grot} \quad \text{eller} \quad 1 \text{ mk annona} = 2,4 \text{ mks.}$$

I den förstnämnda formen har sambandet redan tidigare framställts av Christensen (Ændringerne 282, not 1).

Eftersom penningarnas silvervärde varierar med tiden, måste de källuppgifter, som avhandla denarer, tas med en viss försiktighet. Emellertid går det måhända något avrundade samband, 1 mks = $4\frac{2}{9}$ mkd, som vi tidigare ha dragit fram ur den större sockenlistans uppgifter (s. 16), tämligen väl ihop med en officiell uppgift från 1304, innebärande att 1 mk annona = 10 mkd³⁴. Nyss funno vi ju, att värdet av 1 mk annona borde sättas till 2,4 mks, och om vi sammanställa de båda sist nämnda uppgifterna, blir resultatet 1 mks = $4\frac{1}{6}$ mkd. De två storheterna $4\frac{2}{9}$ och $4\frac{1}{6}$ ligga ju varandra ganska nära, och $4\frac{1}{6}$ harmonierar ju för övrigt ganska väl med en annan av Haubergs uppgifter, $4\frac{2}{7}$ från 1313 (Hauberg 257).

En fortsatt inventering av källuppgifterna har enligt min mening från vissa ut-

34. Förordn. 13.3.1304, Dipl. Dan. 2r. bd 5 (1943), nr 310, § 1. Se Ændringerne 320, not 2, samt Gissel 259.

gångspunkter bekräftat de båda uppställda relationernas riktighet (se speciellt Ferslev 71, 309; Ubberup 63); att tala om full bevisning i dessa fall vore dock att gå något för långt.

I Nakke ha två gårdar förpantats för 7 mks och betala sammanlagt 4 sk. grot, medan de motsvarande angivelserna för två gårdar i Svinninge och Hønsinge äro 10 mks och 6 (egentl. 3 + 3) pd annona (67). De kapitalisationsfaktorer, som framgå ur dessa uppgifter, ha de resp. värdena $8\frac{3}{4}$ och $8\frac{1}{3}$, såsom synes i ganska god överensstämmelse med den teoretiska siffran 8^{35} . I förbigående kunna vi konstatera, att värdet 2,4 mks på 1 mk annona är det enda av de förut anförda, som i det sista fallet leder fram till ett så acceptabelt resultat. Godtaga vi i stället det främsta av de konkurrerande värdena, 1,8 mks, finge den sist nämnda angivelsen $8\frac{1}{3}$ ersättas med $11\frac{1}{9}$.

Några speciella skattesatser. I detaljerade förteckningar över skattesatserna i Tuse och Allerups byar redovisas ett 25-tal avgifter, vilka emellertid förefalla att vara utmäta efter två skilda skalor (28f). Den lägre taxan har i 8 fall utgått med 13 grot från 3 öre jord, i ett fall med 26 grot från 6 öre jord och i ytterligare ett med 20 grot från 5 öre jord. Däremot har den högre taxan tillämpats i 7 fall med 17 grot per fjärding (quadrans) jord räknat, i 6 fall med 9 grot från 1 öre jord samt slutligen i ett fall med 18 grot från 2 öre jord. Per öre jord räknat har den lägre avgiften i de tre betraktade huvudfallen utgått med $4\frac{1}{3}$, $4\frac{1}{3}$ och 4 grot/öre, den högre under samma förutsättning med $8\frac{1}{2}$, 9 och 9 grot/öre³⁶. Uppenbart är, att en viss approximation av talvärdena ha ägt rum, de tre lägre ansättningarna böra i princip ha haft ett gemensamt värde och de tre högre ett precis dubbelt så stort³⁷.

Väsentligt vanskligare än att fastställa den vid uppställningen tillämpade aritmetiken är emellertid att avgöra, varför ett antal skatteenheter – såsom det synes – ha avkrävts sina avgifter efter en till hälften reducerad taxa. Det obetydliga källmaterialet tillåter väl knappast någon mera bestämd slutsats, men att det har

35. Jfr Runquist 1 418. – I Nakke kunna 7 mks överskrivas i 35 sk. grot, vilket delat med 4 sk. grot ger $8\frac{3}{4}$. I Svinninge-Hønsinge utbyta vi de 10 mks mot 50 sk. grot och (enl. Christensens förutnämnda regel) de 6 pd annona mot 6 sk. grot, varefter divisionen 50 sk. grot: 6 sk. grot ger kvoten $8\frac{1}{3}$.

36. Av de 6 taxor, som anförts, ha de båda sista hämtats från Allerup, de övriga 4 från Tuse. Förutberäkna vi avgifterna enligt den ideella normen $1 \text{ mks/mk} = 60 \text{ grot/mk} = 7\frac{1}{2} \text{ grot/öre}$, finna vi, att den sista talserien närmast svarar mot detta antagande. Vi böra dock föreställa oss, att uttagen ha varit något högre, exempelvis $1,2 \text{ mks/mk} = 9 \text{ grot/öre}$. De små avvikelserna från detta värde respektive från dess hälft $4\frac{1}{2} \text{ grot/öre}$ låta sig på ett tillfredsställande sätt förklara, om vi antaga, att listans räknekarl har avrundat alla förekommande bråkvärden till låt oss säga de närmast belägna heltalen.

37. Aakjærs försök att harmonisera betalningsnormerna i Tuse genom att där i strid mot all erfarenhet sätta bolet till 16 öre skyldjord (KVJ not 466) måste bestämt avvisas, och detta inte minst av den anledningen, att åtgärden inte är ägnad att förbättra den snarlika situationen i Allerup. – Gissel har emellertid tagit Aakjærs olyckliga slutsats till utgångspunkt, då han uttalar sig om fjärdingens storlek i Renge (Gissel 249 med not 39).

rört sig om någon avgiftsfördelning i stil med den princip, som jag har givit namnet tremarksregeln, förefaller inte otroligt³⁸.

RBJ:s mycket upplysande översikt över Svenstrups skatteförhållanden (102–106) är daterad 1454. Närmare 50 personer ha antecknats för omkring 190 skatteper-seklar, fördelade på 11 huvudrubriker. För varje rubrik meddelas en summa. I några fall stämmer denna överens med det direkta uträkningsresultatet, men i de flesta kan man konstatera en vanligen mindre avvikelse. Här anförs närmast de 11 slutsummorna enligt källan med parentessatta rättelser i de fall, då sådana äro befogade:

9 läster $3\frac{1}{2}$ pd bjuugg; 1 läst mjöl; 4 tunnor smör; 2 oxar; 1 mks (1 mks 18 grot); 17 (19) svin; 17 ($15\frac{1}{2}$) får; 17 ($22\frac{1}{2}$) lamm; 17 (21) gäss; 90 (92) höns; 5 tunnor (21 skäppor) havre.

Att oöverensstämmelserna skulle ha varit en följd av rena felräkningar vill jag på grundval av tidigare erfarenheter från det betraktade källmaterialet helt avvisa. Snarare skulle jag vilja föreställa mig, att man i en ursprungligen riktig re-
dovisning har ändrat något på de ingående addendernas värden men låtit summa-
posterna kvarstå orubbade. Jämför med fallet Lekkende på s. 41f nedan.

Rügenavsnittet. I RBJ:s synnerligen upplysande avsnitt om Rügen observera vi särskilt den tabellartade översikten på s. 178–180, där alla uträkningar kunna följas i de minsta enskildheter, och där framställningen även i övrigt är mönster-gill³⁹. Bl.a. understrykes här vid upprepade tillfällen, att *1 mk annona = 16 solidi à 12 d = 192d*. Vidare förekommer en uppgift, ur vilken kan slutas, att ytmåttet *uncus* (uns) har uppdelats i 12 iugera⁴⁰, marken jord sålunda i 96 iugera. Detta resultat bör lämpligen ställas vid sidan om det mera välbekanta, att den ideella storleken av 1 mk själländsk skyldjord är just 96 td land, ett sammanträffande, som inte kan fränkännas viss betydelse⁴¹.

Animalieskatteerna. Märkligt nog synas de ofta förekommande animalieskat-
terna ha fixerats helt oberoende av de övriga utskylderna, ej heller synas några
bestämda taxor ha tillämpats. Ett antal uppgifter ha lämnats beträffande djursla-
gen häst, får, lamm, gås och höna men knappast tillräckliga för att medgiva nå-
gra mera bestämda slutsatser i nämnt avseende (18ff, 70ff, 138ff etc.).

Mycket egendomligt är emellertid, att priserna på får, gås och höna, uttryckta
i den allmänt praktiserade standardsorten bjuugg, kunna konstateras vara exakt

38. Ledung 102f; Runquist 1 400f.

39. Endast en smärre oriktighet har kunnat iakttagas i denna mycket omfattande räknetext. I Kone-
toppes anförda avgift, 3 mk 4 solidi (s. 179), skall nämligen örtugsdelen vara 6 solidi. – I detta
sammenhang vill jag gärna giva uttryck för en mening, som under mitt arbete med RBJ-texten
alltmera har gjort sig påmind, nämligen att man undantagsvis i densamma kan konstatera ett och
annat avskrivningsfel (t.ex. xviii oras, s. 76) men svårligen något direkt räknefel.

40. I Raleswiik har en penningavgift på 56 mk 4 sol 8d influtit från 16 unci och 1 jugerum (178). Då
varje uncus har svarat för $3\frac{1}{2}$ mk enligt källan, blir detta för dem alla tillsammans 56 mk, varför
det nämnda jugerum måste ha bidragit med 4 sol 8 d = $(\frac{1}{4} + \frac{1}{24})$ mk = $\frac{7}{24}$ mk. Eftersom $\frac{7}{24}$
innehålles exakt 12 gånger i $3\frac{1}{2}$, bör följaktligen 1 uncus ha omfattat 12 jugera.

41. KVJ indl *95; Runquist 1 424.

desamma under åren 1231 och 1588, de båda tillfällena, som med hänsyn till källmaterialet främst komma i fråga för en jämförelse. I förra fallet ha priserna uträknats till i ordning $\frac{1}{12}$, $\frac{1}{48}$ och $\frac{1}{96}$ mks (Rymdmått 100, tab. 10), värden, som genom en enkel omformning kunna överföras i resp. $\frac{2}{3}$, $\frac{1}{6}$ och $\frac{1}{12}$ td bjugg. Men just dessa tre angivelser återfinnas i Gissels tabell över »Selsø taxt« från det 16:e århundradets sista skede⁴².

Utvalda exempel. Slutligen har jag granskat de till ett 90-tal uppgående exempel, där källskriften tillhandahåller sammanställningar av skatteprodukter. Redovisningen är i högsta grad ojämn, och till att börja med kunna vi väl utskilja omkring 15 klart positiva men till inga mera ingående slutsatser inbjudande fall⁴³. Men även i låt oss säga drygt 60 eller i det övervägande flertalet av de övriga angivelserna är den inneboende samhörigheten säkerställd genom de tidigare anförda sortreduktionerna⁴⁴. Återstår därefter endast ett dussintal exempel, som av olika anledningar förtjäna att närmare dryftas.

I Tollerup (91) har huvudsumman givits formen 9 bol - $\frac{1}{2}$ åtting, vilket förnklas till $8\frac{15}{16}$ bol, medan en hopläggning av fyra anförda poster ger resultatet $8\frac{11}{12}$ bol. Den obetydliga avvikelser bör rimligen ses som en följd av en avrundningsprocess. Jfr Rhamm 401.

I ingressen till källans redogörelse för Farum (89) uppgives huvudgårdens areal vara 6 bol minus $\frac{1}{2}$ åtting, medan några rader längre ned i texten denna angivelse har förvandlats till 6 bol minus $\frac{1}{2}$ åtting. En summering av delposterna giver vid handen, att det är den först nämnda uppgiften, som är riktig. En ganska invecklad och med all säkerhet helt felaktig tolkning har lanserats av Rhamm (401).

I Lille-Værløse (86) redovisas en huvudsumma på $3\frac{1}{4}$ bol samt fem delposter på sammanlagt $2\frac{7}{8}$ bol. Därjämte omtalas en ospecificerad ödejord. Det ligger nära till hands att tro, att denna har omfattat just det boltal, som felas, nämligen $\frac{3}{8}$. Rhamm levererar här i stället en omständlig och föga acceptabel förklaring (399f)⁴⁵.

I Mosæleen (26f) summeras 1 bol och 14 öre terra till 2 bol och 6 öre terra eller till 3 bol minus 2 öre terra, vilket är källans uppgift. De 14 öre täcka angivelserna på 1 bol och 6 öre. Helt utanför denna beräkning ligger det till huvudgården hörande sädesland, som kallades Lykkefenkt.

Hopläggas de separata censusangivelserna i Arløse (torp) (15f), fås 3 mk 3 öre,

42. Bol og by 35. - Rymdmått 5 och $3\frac{1}{2}$ d silver kunna överskrivas i $\frac{1}{48}$ och $\frac{1}{96}$ mks. Genom det förut dryftade sambandet $1 \text{ mk bjugg} = 5 \text{ mks}$ (s. 32f) låta vi de tre ifrågakvarande kvantiteterna framträda under formerna $\frac{1}{60}$, $\frac{1}{240}$ och $\frac{1}{480}$ mk bjugg. Slutligen andraga vi det under valdemarstiden gällande sambandet $1 \text{ mk bjugg} = 40 \text{ td bjugg}$ (Rymdmått 31f) och få då $\frac{2}{3}$, $\frac{1}{6}$ och $\frac{1}{12}$ td bjugg. Men detta är just de tre senare angivelser, som kunna utläsas ur Gissels ovannämnda tabell.

43. Typ Yderby (48), där 6 poster i ören kunna summeras till $15\frac{1}{2}$ öre, vilket också är källans uppgift.

44. Närmast kan hänvisas till markens (bolets, lästens) uppdelning i underavdelningar; sambandet 1 sk. grot = 12 grot spelar in i ett enstaka fall.

45. Omständigheterna ha föranlett, att jag har råkat citera Rhamm främst i sådana sammanhang, där hans framställning med skäl har kunnat gendrivas. I själva verket hyser jag den största beundran för hans pionjärbete på det ifrågakvarande ämnesområdet.

vilket med 1 solidus understiger den i texten omtalade summan. Orsaken kan vara en approximation eller måhända en felskrivning (viii i stället för viiii eller liknande).

I två på varandra följande notiser rörande Gurede och Kastrup (27f) är summan av anförda enskilda poster 6 öre resp. 8 öre, medan källan uppför 1 mk resp. 9 öre $\frac{1}{2}$ solidus terra in censu. Här kunna vi tydligen konstatera viss brist i redovisningen.

Havnso (42f), Valby (132f), Vigerslev (133) och Magleby (140) få exemplifiera de hithörande källställen, som bidraga med minst två upplysningar av betydelse.

Ett fall, som är en smula komplicerat och därför kräver en mera detaljerad redogörelse är Lekkende (8f, 10f). Totalsumman är 95 mkd 2 öre 5 grot. När man en gång har gjort klart för sig, vilka poster (17 stycken), som hoplagda skola bilda summan, ledes man till resultatet 96 mkd 2 öre d 5 grot, d.v.s. man får 1 mkd för mycket⁴⁶. Orsaken till avvikelserna är dock närliggande. I meningen *Item septem quorum quilibet dat marcham denariorum* (9) har ett ursprungligt *sex* ändrats till *septem*. Givetvit borde då också totalsumman ha ökat med 1 mkd, men denna korrektion har underlåtit.

I Birkende och Asmindrup, båda i Værslev so., Skippinge hrd (39f), kan det synas som om $\frac{1}{6}$ öre hade kommit fel. B. redovisar en avgift på $17\frac{2}{3}$ öre från $17\frac{1}{2}$ öre skyldjord, A. åter 13 pd från $13\frac{1}{6}$ öre skyldjord. Men troligare är, att det i båda fallen har varit fråga om något slag av avrundning.

Fallet Veddinge-Tømmerup (62) är något komplicerat men synnerligen upplysande och från räknemässig synpunkt helt korrekt redovisat. Den direkt framkomna summan, $\frac{1}{2}$ mk 17 öre $16\frac{1}{2}$ solidi 18 d terra kan enligt kända regler omformas till $26\frac{1}{2}$ öre 18 d terra. Sättes 1 öre = 36 d terra, ses att summan kan skrivas 27 öre terra, vilket också är källans uppgift. Sedan man väl har konstaterat, att avgifterna ha beräknats enligt normen 1,5 pd annona per öre, får man totalbeloppet $40\frac{1}{2}$ öre annona. Detta framkommer också vid direkt summering.

Eftersom framställningen i fallet Serridslev – Solbyerghe – Nyby (130ff) är något invecklad, redovisas den kanske bäst i en not. Man konstaterar, att textmaterialet är till alla delar invändningsfritt⁴⁷.

Läsaren har kanske observerat, att jag ständigt har hänfört alla förekommande avgifter i mark, ören och örtugar till skyldjorden. Ett sådant ställningstagande får i själva verket uppfattas såsom ett experiment, men hittills har intet framkommit, som skulle kunna vederlägga antagandet. För alla eventualiteters skull har jag granskat de hithörande uppgifterna i källan och noterat ett drygt 25-tal fall –

46. Följande sammanställning underlättar kontrollräkning: Sandvig (5 fall) 22,5 mkd 6 öre 4 grot; Tågeby (2 fall) 6 mkd 12 öre d; Kindvig (4 fall) 30,5 mkd; Sageby (4 fall) 27 mkd 1 grot; Badeby (1 fall) 4 mkd; Allerslev (1 fall) 4 mkd. Summa: 96 mkd 2 öre d 5 grot.

47. Den summa, som anföres i Serridslev, är 11 bol. Den korresponderar mot tre avgifter på $3\frac{3}{4}$, $4\frac{1}{4}$ och 3 bol, vilka samtliga äro resultat av enkla räkningar. 11 avgifter i Serridslev och 5 i Solbyerghe kunna sammanläggas till 34 pd + 20 pd = 54 pd (annona), vilket stämmer med källans uppgift $4\frac{1}{2}$ läst. Sagda summa omfattar tydligen alla avgifter, som ha uppförts på folio 124r. Slutligen meddelas, att de 8 omtalade bolen i Solbyerghe (tydligen $3\frac{3}{4}$ + $4\frac{1}{4}$) ingå i ett nybildat samhälle, Nyby.

det finns säkert flera – där man på indirekt väg har kunnat fastslå, att de underförstådda, särskiljande bestämningarna måste ha varit *in censu* eller också haft motsvarande betydelse⁴⁸. Å andra sidan har inte något källställe kunnat påvisas, där en ospecificerad uppgift av likartat slag skulle ha åsyftat sädeslandet. Tvärtom kan man iakttaga, att några fall under Lekkende, där sagda avkortade notering har tagits i bruk, ha fått sin undantagsställning förtydligad genom ett observandum: *Nota quod terra huius ville larga est in semine* (10). Undersökningen synes mig ha klart givit vid handen, att samtliga opreciserade hithörande angivelser ha refererat till skyldjorden⁴⁹.

Antikritik

Redan 1952 har jag i Historisk Tidsskrift i en kortfattad sammanställning avhandlat vissa av Roskildebokens uppgifter, speciellt då dem, som i ett eller annat avseende ha anknutit till jordvärderingsenheternas omfattning och värdesättning (Runquist 3 739–742, 756–758). Den dåvarande framställningen, även inrymande en motsvarande handläggning av Århusbokens innehåll, bör närmast ses såsom ett avrundande och avslutande tillägg till den sagda uppsatsens huvudämne, som var valdemarstidens ekonomiska situation. Uttalandena ha länge stått oemotsagda, den första egentliga kritiken kan dateras till år 1968 och har i huvudsak framförts i ett samlat avsnitt i Svens Gissels då utkomna doktorsavhandling »Landgilde og udsæd på Sjælland«. Min replik härpå har på grund av ogynnsamma omständigheter blivit något sen. Jag tar först sikte på de invändningar, som Gissel har sammanfört på s. 297 i sin nyssnämnda skrift.

Avsnittet inledes med uttalandet: »Runquists teori synes ikke holdbar.« Därefter följer en fem rader lång förklaring, vilken dock, trots inledningsfrasen, helt tycks överensstämma med min egen uppfattning i frågan.

48. I ett tiotal här avsedda exempel har beteckningen »in censu« uteslutits ur vanligen samtliga delangivelser men i stället kunnat utläsas ur en huvudsumma; någon gång har en annan härmed jämförlig fördelning tillämpats. Se t.ex. Agersvold (Agethorp) s. 49 eller Arløse, Arløsetorp s. 15. Till en liknande kategori kunna de till ett femtontal uppgående texter hänföras, där ett själländskt bol (likvärdigt med *marca terre in censu*) har angivits omfatta 8 öre terra eller 24 örtugar terra. Udby, s. 27, kan här illustrera. – Ett textställe, där slumpen har bidragit med en upplysning, är det tidigare refererade fallet Østorp – Ozthorp (s. 35), där den ena versionens *mansus* (alltid *in censu*) har motsvarat den andras *marca terre*.

49. Det citerade textavsnittet har uppmärksamrats av Gissel, som tycks mena, att uttrycket »terra larga est in semine« endast är en omformulering av taxeringsnormen »terra in censu« (Gissel 246 med not 15). – Den nu slutförda undersökningen av RBJ:s till synes otillräckligt preciserade angivelser i mark, öre och örtug har av mig ägnats en ingående uppmärksamhet med tanke på Rasmussens principiella uttalanden i frågan (Mål 34, 38). Till denna hans framställning skulle man med anknytning till det aktuella fallet kunna lägga synpunkten, att då en i övrigt välredigerad källskrift nästan konsekvent undanhåller en viss närliggande upplysning, så måste denna antagas ha varit väl känd av en tilltänkt läsare och svårigen i ett sådant sammanhang kunnat ha en dubbel innebörd.

Nästa stycke avhandlar de fall, då egendomars storlek har uttryckts såväl i bol (ev. öre/örtug eller skyld och utsäde) som i plogar – här säges den dubbla värderingen vara meningslös, om det i båda fallen är det årliga tilliggandet, som meddelas. Givetvis vill jag inte bestrida Gissels rätt att sammanställa bol och årligt tilliggande, men när detta sker (såsom det tycks framgå) under åberopande av mitt namn, måste jag reagera. Bolet på Själland är ju identiskt med marken terra in censu (i ett undantagsfall lika med $1\frac{1}{2}$ sådan mark) och har enligt min uppfattning ingenting principiellt att skaffa med det årliga tilliggandet. De texter, som åberopas i Gissels not 112, härröra från Tuse, Høed, Avderød; det sistnämnda exemplet följer huvudregeln, medan ploget i Høed uppvisar ett mindre och den i Tuse ett större överskott. Jag påminner emellertid om de fyra fall (utöver Avderød), som ha refererats på s. 11 ovan, och vilka alla uppfyllde normen.

Härefter följer en kortfattad redogörelse från Jystrup, ur vilken bl.a. framgår, att ett område på 2 mk terra in censu har brukats av 4 plogar (297). Notisen, vilken tidigare har uppmärksammats av Aakjær, har i sitt ovannämnda sammandrag skick redovisats av mig på s. 11 ovan. Den anknyter till ett plogland på $\frac{1}{2}$ mk skyldjord eller ideellt 48 td land. Den effektiva arealen har jag satt till $\frac{2}{3}$ härav eller 32 td land. Gissel har emellertid avstått från att taga ställning till mina siffror.

»Endvidere forstås det med Runquists fortolkning ikke, hvorfor ødejord og jord, som bønderne havde overtaget, medtages i Roskildebogen.« Mot detta uttalande vill jag endast invända, att jag aldrig har haft någon speciell tolkning i ifrågavarande avseende utan städse har hållit mig till det, som står skrivet i RBJ. Jag konstaterar då, att i de till ett 15-tal uppgående fall, där ødejord har spelat in i en uttäkning, sagda slag av jord konsekvent har inräknats i slutsumman⁵⁰.

Avsnittets sista stycke, som går över på s. 298, behandlar utsädesförhållandena i Forsinge och Starreklint. Framställningen berör inte min insats⁵¹.

På s. 296 läser man: »Efter Kjell Runquists opfattelse er imidlertid den i jorbogen anførte udsæd den faktiske og ikke den størst mulige, og Runquists antagelse har så meget større rækkevidde, som han ligesom Rhamm og Erslev mener, at terra in censu og terra in semine normalt er identiske i Roskildebogen.« Detta har jag emellertid ingalunda skrivit eller menat. Däremot har jag i ett teoretiskt exempel, avseende 1 mk själländsk skyldjord, satt totalsädet till 2 mk (annona), det verkliga utsädet till 1 mk och den årligen utgående avgiften till likaledes 1 mk. Och tillagt: »De tre kvantiteterna: skyldvärde, faktisk utsädesmängd och årlig avgift, utgöra således alla 1 mk. På ett mera tydligt sätt kan väl knappast det från Velschow härrörande, nyss återgivna 120 år gamla uttalandet finna sin bekräftelse.« (Nämligen att 1 öre in censu, 1 öre in semine och 1 öre i årlig avgift vore tre

50. De flesta exemplen äro mycket genomskinliga, t.ex. Hørve (Hworf), där 3 gånger 1 bol + 2 gånger $\frac{1}{2}$ bol + 14 solidi + 2 solidi *desolate terre* ha summerats till 4 bol 16 solidi terra in censu (41).

Fallet Magleby (Mön) blir också enkelt, om man observerar, att uppgiften i en förekommande Nota inte tillhör summan, medan däremot en åtting ødejord har räknats in däri (140).

51. Gissel hänvisar till sin ovannämnda skrift s. 292. På rad 8 därstädes ändras $1\frac{1}{2}$ till $1\frac{1}{4}$.

olika uttryck för en och samma sak). Men väl att märka: här talas det inte om *terra in semine* utan om *enbart utsäde*. Någon jämförelse mellan markerna *terra in censu* och *terra in semine* har alltså inte här vidtagits (Runquist 3 755). Så har emellertid skett på andra ställen i sagda uppsats, varvid genomsnittligt 1 mk skyldjord på Själland har satts till 2 mk sädesland under yngre medeltid (se t.ex. Runquist 2 522).

Exkurs

Att det i min för omkring ett kvarts sekel sedan utgivna skrift »Rymdmått, vikter och kronovärderingsvärden i kung Valdemars jordebok« har insmugit sig ett och annat, som jag vid senare eftertanke gärna skulle ha velat omformulera, är en naturlig sak. Här närmast redovisas några synpunkter i nämnda syfte.

I kapitlet »Måtts- och viktsenheternas proportionalitet« (s. 15–25) har jag uttalat mig om en under valdemarstiden brukad jylländsk viktsenhet, av mig kallad troyesmarken. Orsaken till denna namnsättning var dels, att marken i fråga hade en till synes passande vikt härför, dels att jag av Aakjær fick bekräftelse på, att troyesvikten hade haft en betydande utbredning i Danmark under äldre medeltid (privatbrev 6.8.1947).

Så småningom har jag emellertid blivit alltmera övertygad om, att man i det betraktade fallet skulle ha syftat på en verklig dansk mark, vilken på ett traditionellt sätt vore indelad i ören, örtugar och penningar. Den kunde då mycket väl ha brukats i den s.k. Vinternatthållslistan, där ett sådant uppdelningsschema har redovisats. Härigenom skulle det i samma förteckning omnämnda fodret honung kunna taxeras till 4 mks jämnt, vilket eljest inte hade varit möjligt. Det på s. 81 i Rymdmått utläsbara, mycket ansträngda försöket till förklaring av honungsfodrets prissättning kunde då helt utgå.

Men inte ens om den ifrågavarande marken har varit viktskalibrerad efter den tilltänkta franska förebilden, bör den bära namnet troyesmark, om den har en dansk indelningsgrund. Med hänsyftning på dess förekomst inom Åboområdet skulle jag vilja föreslå namnet Åbomark. Sannolikt, om än inte 100-procentigt säkert, bör också Vinternatthållslistans proveniens sökas inom sagda område⁵².

Under de sistförflutna två decennierna har jag räknat som min främsta arbetsuppgift inom metrologien att med största möjliga noggrannhet söka klarlägga de inbördes förhållandetalen mellan de mest välkända europeiska viktsenheterna under främst det 13:e och 14:e århundradet samt att på grundval av en sådan undersökning upprätta en tabellarisk översikt över sagda viktsvärden. Genom att jämföra sådana grundligt genomarbetade uppgifter med de i Rymdmått på s. 15ff och 106 anförda finner jag, att de äldre angivelserna äro behäftade med beklag-

52. Genom min ändrade inställning till Troyesmarkens användning i Danmark under Valdemarstiden har jag undandragit mig Rasmussens kritik på denna punkt i Mål s. 24.

ligt stora fel, uppskattningsvis uppgående till c:a 1 % i genomsnitt. Däremot har jag dessbättre kunnat konstatera, att ingen av de väsentligare slutsatser, som dragits, ha influerats av denna omständighet.

Exkurs 1, som behandlar de svenska och de norska medeltida markernas vikter (s. 103ff) tillhandahåller emellertid en blandning av noggranna och mindre noggranna viktsuppgifter och bör av denna anledning helt omskrivas. För närvarande nöjer jag mig emellertid med det uttalandet, att jag på en punkt beklagligt nog har vilseletts av ett irrljus och felaktivt satt likhetstecken mellan 1500-talets lödiga svenska mark och 1200-talets Skaramark, ett misstag, vilket har påtalats av Sam Owen Jansson i Måttordbok (1950, s. 48).

Exkurs 2, vars huvudämne har varit hafnernas fördelning på skipæn, har däremot visat sig ha ett mera påtagligt värde och har av mig vidare utvecklats i ett par efterföljande skrifter⁵³.

I Runquist 3 (730) har jag reducerat ett från 1683 härrörande arealgenomsnitt med 10 % för att bättre svara mot situationen år 1315. I tidsordning blir detta en ökning av $11\frac{1}{9}$ % (eller avrundat 11). På förekommen anledning klargör jag här, att det jämna procenttalet 10 blott har valts för att underlätta uträkningarna. Slutresultatet hade blivit exakt detsamma, om jag i stället för 10 hade valt ett annat tal mellan, låt oss säga 0 och 20.

Slutligen vill jag i detta sammanhang ställa två uttalanden mot varandra. I Mål (apr. 67, s. 24) skrev Rasmussen: »Når man regner med, at der i Valdemarstiden gik 288 penninge på en jysk, men 240 på en østdansk mark penge, skyldes det således, at P. Hauberg ved vejledning af fundne mønter har konstateret, at de jyske penninge vejede mindre end de østdanske. Det er derfor dristigt af Runquist at konstruere en særlig jysk skålvægtsmark, hvis eksistens forudsætter, både at der var den omtalte forskel på den jyske og den østdanske pengemarkes penningetal, og at den jyske penning vejede lige så meget som den østdanske.« Några månader tidigare (dec. 66) hade jag i en uppsats anfört: »Efter detta konstaterande är det min förhoppning, att man i fortsättningen inte skall räkna med den vanliga Valdemarsmarken i jylländska KVJ-sammanhang, vilket upprepade gånger skett och medfört oriktiga resultat. Den jylländska marken var nämligen under det betraktade tidsskedet exakt 20 % tyngre än den østdanske och detta av den enkla anledningen, att örtugen på Jylland omfattade 12 penningar, på öarna och i Skåneland åter 10.»⁵⁴.

Jag tillåter mig att avrunda det sist anförda med ett uttalande av Gissel: »C. A. Christensens og (især) Poul Rasmussens tavshed over for Runquist må være et tegn på den usikkerhed, der hersker efter publiceringen af dennes studier« (Gissel 247, not 23).

53. Valdemarstidens halländska ledungsflotta, dess utveckling och organisation, Vetensk.soc. i Lund, Årsbok 1954, s. 55ff; Halländska ortnamn i Kung Valdemars jordebok. En översikt. Namn och bygd 1970, s. 94ff.

54. En medeltida räknemästare som skiljedomare i en aktuell tvistefråga, Halmstad 1966, s. 28.

Litteraturförteckning

Förkortningar: mk = mark; mkg = mark guld; mks = mark silver; mkd = mark denarer; d = denar (penning); skl. = skilling; sol = solidus; pd = pund; skp = skäppa; td = tunna; hrd = härad; so. = socken. RBJ = Roskildebispens Jordebog, Danske middelalderlige regnskaber, 3R, 1 Bind, (Kbh. 1956); ÅB = Århusboken; KVJ = Kong Valdemars Jordebog, ed. S. Aakjær (Kbh. 1926-43); KVJ indl (not) = inledningen (noterna) till sistnämnda verk; Maal = Aakjær, Maal, Vægt og Taxter i Danmark, Nord. Kultur XXX (1936); Plov = Aakjær, Plov og Havne, Juristforb:s Med Lov skal Land bygges (Kbh. 1941); Kirkeafgift = Aakjær, Kirkeafgift og Kirketiende i Ribe Stift 1321-1682, Fortid og Nutid, Bd XVI, Hæfte 1 (1945); Korntiende I, (II) = Aakjær, Korntiende og kornareal i det 14. århundrede, Hist. Tidsskr., 11R. II (III); Bolin = S. Bolin, Hallandslistan i kung Valdemars jordebok, Scandia, bd 2, häfte 2 (1929); Ledung = Bolin, Ledung och frälse (Lund 1934); Christensen = C. A. Christensen, Nedgangen i landgilden i det 14. aarhundrede, DHT 10R. I; Fragment = Christensen, Det udrykte fragment af Roskildebispens jordebog samt nogle bemærkninger om selve jordebogen og dens to sognelister, Festskrift til Erik Arup (1946); Sognelister = Christensen, De to sognelister i Roskildebispens jordebog, DHT 11R. III; Ændringerne = Christensen, Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede, DHT 12R. I; Falsterlisten = Christensen, Falsterlistens tal og talforhold samt deres tolkning, DHT 12R. IV; TC = Tage Christiansen, Sognelisterne i Roskildebispens jordebog DHT 13R. IV; Erslev = Kr. Erslev, Valdemarernes Storhedstid (Kbh. 1898); Gissel = S. Gissel, Landgilde og udsæd på Sjælland (Kbh. 1968); Bol og by = Gissel, Bol og by på Selsø (Kbh. 1964); Graversen = Chr. B. Graversen, Hallandslistens naturalieværdier, DHT 11R. V; Hauberg = P. Hauberg, Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241-1377, Aarbøger f. nord. Oldkyndighed og Historie (Kbh. 1884); Rasmussen I = Poul Rasmussen, Studier i Aarhus Kannikebords Jordebog fra c. 1315, Jyske Samlinger, 5R. V (Aarhus 1941); Rasmussen II = fortsättningen på nämnda skrift, Jy. S., 5R. VIII (Aarhus 1947); Guldtal = Rasmussen, Bestemmelse af Mark Guldtal (og Plovtal) for Gods i Ning og Hasle samt Øster- og Vester Lisbjerg Herreder, som har tilhørt Aarhusbispen og hans Kapitel, Jy. S., 5R. VI (Aarhus 1944); Mål = Rasmussen, Mål og vægt (Kbh. 1967); Rhamm = K. Rhamm, Die Grosshufen der Nordgermanen (Braunschweig 1905); Runquist 1, 2, 3 = K. Runquist, De medeltida danska jordvärderingsenheterna med särskild anknytning till guldvärdering och skyldtaxation under valdemarstiden, DHT 11R. III (1951, 52, 52); Rydmått = Runquist, Rydmått, vikter och kronovärderingsvärden i Kung Valdemars jordebok, Hallands Hembygds förbunds skriftserie III (Halmstad 1950).

Verk, som anlitas mera sporadiskt, omtalas endast i noterna.

Summary

The cadaster of the bishop of Roskilde, usually called »*Roskildebogen*«, is a composition of manuscripts from the year 1370 connected with the agricultural and settling history of Zealand. Among the historians who have contributed to the interpretation of it Svend Aakjær, C. A. Christensen, and Svend Gissel particularly must be mentioned. (See the bibliography).

An important part of the composition is two so-called parish registers. In 214 specific cases the »*mark-øre-numbers*« and the »*plough-numbers*« are connected. Difficulties have arisen as to the interpretation of the former numbers. Thus Aakjær has suggested episcopal tithes as a solution while Christensen imagines the alternative, namely *cathedraticum*. In an excellent dissertation in (Danish) *Historisk Tidsskrift*, Tage E. Christiansen has recently given certain arguments for assuming, that the discussed duties might have been episcopal tithes.

The problem lies within the manuscript itself because it is very difficult to decipher, and in order to arrive at any conclusion at all, the author has made use of a mathematical-statistical method. The result of this is that the »*mark-øre-numbers*« are definitely episcopal tithes, *decima episcopalis*, while the »*plough-numbers*« cover the properties granted for the maintenance of the clergymen, *mensa pastoris*.

The generally known rule about »threefold«, implying that one third of the crop went to the officials, one third to seed, and one third to the farmer's own need, has in the account been brought to the front. The rule, which can only be considered an average theorem, has won more direct acceptance through cultivation tests by the Swedish historian Albert Sandklef. One aspect of this presentation has been to show that the source calculates on a yearly yield of three times the seed; in this connection Aakjær has counted on the total amount instead of the yearly sum.

The examination has confirmed Sture Bolin's assumption from 1929 that the assessment of the »*mark*« of barley (Swed. *korn*; Dan. *byg*) during the Valdemar era valued five mark silver and that the price of rye by weight has been twice the price of oats.

In the last paragraph of the paper a number of quantitative relations in the manuscript are studied.